لینزی شیعریی لە شیعری نوێی کوردیدا
دەقی (سرووش)ی سەباح ڕەنجدەر وەك نموونە

سەلاح حەسەن پاڵەوان

پێش ئەوەی هیچ شتێك بڵێم و زمانم دیواری بێدەنگی بشکێنێ، شیعری سرووش، (شەوی ڕۆحە تاریکەکانی) سان خوان دی لاکرۆسم وەبیر دێنێتەوە، سیحر و بێدەنگی بۆرخیسم دەخاتەوە یاد و زیندووی دەکاتەوە، کتێبێك لە ناخیەوە سرووشی هەڵگرتووە ، لە ڕوخساریدا خەونێکە و خۆی دەگێڕێتەوە.

وێنەی ئەو خەونە وێنەی شیعرمان بۆ دەگێڕێتەوە، مووچڕکەیەك لە ناخمان دروست دەکات و لە ڕۆحماندا مانا و سۆز دەخولقێنێ، لە میانەی تەنیایی خودەوە لە سنووری شیعر نزیك دەبینەوە، دەبینە ئەستێرەیەك بەسەر دڕك و داڵ و لمەکانی تەنیایی بەدوای نهێنییەکانی شەودا دەگەڕێین. وێنەی ئەو خەونانەی ناو شیعرەکانی گێڕانەوە لە جیهانی بێدەنگیمان نزیك دەکەنەوە، لە مەملەکەتی پڕ سیمبوڵئامێزی شیعرەکانی ناو کتێبی (خەون وا خۆ گێڕایەوە، سەباح ڕەنجدەر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ساڵی 2004) بەچاوەڕوانی ئاشنا دەبین، بە چێژ، بە شاگەشگەبوون، بە سیحری هەموو ئەو ڕەنگ و فیگۆرانە ئاشنا دەبین کە باس لە سەمفۆنیای سەرکێشی و شکۆداری دەکەن، هەر لەو جەنجاڵی شیعرییە و تەمتومانی هارمۆنیادا سەمایەکی تایبەت و دەگمەن دەبینین، تێبینی دەکەین کە شیعر لێرەدا تەنیا چڕکردنەوەی زمان و فۆنیمی دەنگ و ئاماژەی ڕەها نییە، تەنیا زمانی ئازاراوی و چەپاندن نییە، بەڵکو جیهانێکە لە بازدان و تێپەڕاندن، ئەمبەر و ئەوبەرکردن، هاتن و چوونە لە نێوان زەمەنی بێدەنگی و دەنگدار، شەوی خەون و خەیاڵ تا ڕۆژی نائومێدی و چاوەڕوانی.

لێرە لەم دیوانەدا شیعر تەنیا لە سنووری زمان و ماناداا ناوەستێ، شیعر پرسیاری ئەو وەلامانەیە کە باس لە ژان و بێدەنگییەکان دەکەن، ئەو هەستانەی سووتان و بەسەرهاتی ڕۆح و کەنارەکان دەگێڕنەوە، باس لە تەنیایی ئەو دوورگانە دەکەن کە پڕن لە مرۆڤی تەنیا و مەرگاوی، شیعر لە دنیای ئەودا تەنیا زەمەنێکە بەرەو تێکشکاندنی مەرز و تابۆکانی سەرەتا و کۆتایی دەڕوا. شیعر لێرە و لەم دیوانە و لە ناو دنیای تایبەتی وشەکاندا باس لەو هێزە ناوەکییانەی ڕۆح دەکات، شیعر لێرەدا نیشاندانی دژایەتییەکانە، ئەوەی ئەم شیعرانە لە مێژووی پڕ شیعرماندا جیادەکاتەوە تێکشکاندنی زمانە،

تێکشکان بە مانا بەخشینی مانا ئەو کاتە کە زمان تێکدەشکێ لێرەدا لە کتێبی (خەون وا خۆی گێڕایەوە) دەبێتە مانا.

گرفتی مەزنی شیعر، گەڕانە بەدوای مانادا، بەمەبەستی گەیشتن بە بەها و توانا هونەریەکانی خۆی، ئەم گرفتە لای ئەم شاعیرەدا،بووە بە شتێکی ئاسایی و هەمیشە پرسیاری بەردەوام دەورووژێنێ، لە مێژووی شیعری ئەمدا ساتەکان بە چرکە و تەنیا و بوون ناپێورێن، بوون ئەوە نییە کە تۆ هەبی و هەناسە بدەیی و مانایەکی ژیانت هەبێ، بوون ئەوەیە کە بزانی چۆن پرسیار و وەڵامەکانی شیعر و ژیان دەخوێنیتەوە، بزانی چۆن ئەو سنوورانە دەستنیشان دەکەی کە سنووری نێوان مەرگ و بوونتن.

ئێمە لە (نالی)ەوە فێری گەمە و وازیکردنی وشە بووین. لە (گۆران)ەوە مۆدێرنی شیعری فێربووین. لە (شێرکۆ بێکەس)ەوە لە شێوەکانی شیعر گەیشتین، بەڵام ئەوەی لە (سەباح ڕەنجدەر)ەوە فێری دەبین، گەمەکردنە بە زمان، گەمەکردنێك سەرچڵانە و تاکتیکخوازانە، گەمەکردنی نێوان بەهاو مانایە، گەمەکرنە بە هەموو مەوداکانی سادەیی شیعر، ئەم گەمەکردنە هەروا گەمەکردنێکی منداڵانە نییە، گێڕانەوەی چیرۆکی ئەو بەسەرهاتانەن جارێك لە واقیع و جارێك لە ناواقعیدا دەژین، قووڵبوونەوەیە بە ناو یاقووتی زمان و ڕەهاکردنی لەو سادەیی و ئاساییەی کە تێیدایە، هەوڵ دەدا زمان لە ناو شیعردا زمانی ڕەهابوون و تایبەت بێت، شیعر لە پێناوی زماندا دەنووسێ نەك زمان لە پێناوی شیعردا. ئەمەش نهێنییە سەرەکییەکانی بوونی شیعری (سەباح ڕەنجدەر)ن.

سروشتی نووسین لەو ئاستەدا ناوەستێ کە تەنیا نووسین بێ لە پێناو نووسیندا، یان گێڕانەوە بێت لە پێناو گێڕانەوەدا، هەر ئەمەش وای کردووە، کە زۆربەی بەسەرهاتەکان باس لە تەنیایی و مەرگ و خەون و ڕابردوو و دەسپێکردن بکەن، سروشت و خەسڵەتی گێڕانەوە لە ناو شیعری ئەم شاعیرەدا خەسڵەتێکی سیحرئامێز و مەرگزاو و خەواڵووی هەیە. پەیوەستە بە ئایندە و ڕابردووەوە ئێستای تەنیا بۆ دەسپێکردنە نەك بۆ ئێستا، لە ئێستادا شیعر دەبێتە سەردەمی بێ زەمەن، سروشت و خەسڵەتی گێڕانەوە لە ناو شیعری ئەم شاعیرەدا خەسڵەتێکی سیحریان هەیە، ئەم سیحرە لە سێ حەقیقەتی سەرەکیدا خۆی حەشارداوە:

یەکەم: زمانی شیعر لە نێوان سۆز و ماناداا گەمە دەکات.

دووەم: مانا لە هەندێ کاتدا جێ پێی سۆز لەق دەکات.

سێیەم: زمان و گەمەی زمانەوانی وا دەکەن تێکستەکانی ناو کتێبی (خەون وا خۆی گێڕایەوە)، کە فرە مانایی شێوازێکی زاڵ بێت. هەر بۆیە لە لێکدانەوەی شیعرەکان هەست بە بوونی مانایەکی زۆر دەکەین، زۆربەی ماناکان ڕەگێکی تایبەتییان هەیە، ئەم مانایانە پەیوەستن بە مێژوو، سۆز و مانا هەمە چەشنەکانەوە.

کاتێ کە شیعر نەتوانێ بەسەرهاتی مێژوو بێت. ئەوە دەتوانێ ببێ بە مێژووی خۆی، ئەمەش ئەو شتەیە کە ئێمە لە ناو زۆربەی زۆری ڕووداوەکاندا دەیبینین، شیعر ململانێی وشەیە، ململانێی نێوان سۆز و مانا، وەرگێراو و لە جیاتیدانان شێوەیەکن بە مەبەستی دووبارەنەکردنەوەی ئەو مەبەستانەی کە نابنە سەرتایەك بۆ لێکدانەوە و بیرکردنەوە، ئەمەش وا دەکات کە بەشێکی زۆری ئەو شێوازانەی کە وشە پێکدێنن بەشدار بن لە مەسەلە بنەڕەتییەکانی سۆز و مانا.

ئەوەی بە وردی لە مێژووی وشە و شیعری ئەم شاعیرە وردبێتەوە، بۆی دەردەکەوێ کە شێوەی مامەڵەکردنی شیعرییانەی ئەم شاعیرە وایان کردووە سەرەتاو کۆتاییەکان بەشێك بن لە پێکهاتنی مانا، گەمەکردن بە وشە بەو مەبەستە نییە تا ماناکان ئاوەژوو بکرێنەوە، گەمەکردن بە وشە لە پێناوی دووبارە داڕشتنەوەی وشەیە، بۆچوونێك هەیە دەڵێ: لە پشت هەر وشەیەکەوە ژمارەیەکی زۆر مانای شاراوە هەیە، بەڵام دەبێ ئەوەش بووترێ کە مانا تەنیا بە گەمەکردنی وشە نایەتە دی،

بەڵكو دەبێ وشە بتوانێ سەرچاوەیەك بێت بۆ چوونە ناو جیهانی وشەوە، واتە سەرچاوەیەك بێت بۆ ناسینەوەی بنیادەكانی پێكهاتنی بەسەرهاتەكان، كەواتە ئەركی سەركی لە تێكشكاندنی ماناكان مەبەستێكی تەكنیكی و زمانەوانی و داهێنەرانەی لە پشتەوەیە، ئەو هەر لە خۆیەوە كاری تێكشكاندنی مانا بەجێ ناهێنێت، بەڵكو مانا دەبێتە بەشێك لە پێكهاتەی ئەو، مانا دەبێتە سەرچاوەیەك بۆ دووبارە كردنەوەی ئەو پرسیارانەی كە نەكراون، ژمارەیەكی زۆر لە بەسەرهاتەكان بۆ ئەوە نانووسرێن تەنیا بەسەرهات بن و بەس، بەڵكو بۆ ئەوە دەنووسرێن، كە سەرەتا و كۆتایی بن و شێوەیەك بن لە دووبارە تێكشكاندن و هەڵوەشاندنەوەی وشە، ئەمەش بۆ خۆی پرسیارێك دەوروژێنێ. ئایا ئەم هەموو وردەكاریە لەگەڵ شیعردا لەپێناوی چی؟ بۆچی ئەو هەموو گەمەیە؟ ئایا ئەمە مەبەستێكە و لە پشتیەوە داهێنان خۆی حەشارداوە، یان شێوەیەكە لە گەڕان بەدوای زمانێكی نوێ و شێوازێكی نوێ لە نووسیندا، یان گەڕانە بە دوای ئەو كون و كەلەبەرانەی كە مێژووی شیكردنەوە نەیگرتووەتەوە.

مانا لە دیوی ئەو دیوی زماندا

هەركەسێ بەوردی لە ناو كونج و بناوانی بنیادی شیعریدا بگەڕێ و گەڕانێك بە ئاسۆی زمان و لێكدانەوەی بكات، بۆی دەردەكەوێ كە ئەم كەسە مامەڵەكردنی لەگەڵ تێكستدا، لە سنووری میتافۆرمەوەیە، كۆنتێكستەكانی شێوەیەكن لە دەقئاوێزانبوونی ئەو تێكستانەی كە وەك فۆرم لە زۆر كاتدا دووبارە دەبنەوە، مێژووی دووبارە بوونەوە لە ناو قەسیدەكاندا بێزاركەر نین، ئەوەی كە خوێنەر سەرسام دەكات، دەوڵەمەندی زاراوە و وشە و دەستەواژەكانن، فەرهەنگی خوێنەری ئاسایی و خەڵكی سادە دەرەقەتی شیكردنەوەی ئەو هەمووە نایەت، لە زۆر كەلێن و درزەكانی مانادا ئەوانەی دەیانەوێ مەبەست بگەیەنن وشە نین، یان سەرچاوەیەك بن بۆ دروستكردنی ئایدیاو بۆچوون، بەڵكو دیوەكەی تری وشەكان مرۆڤ بۆ حەقیقەتی مانا ڕادەكێشین، شیعرەكان ئەگەرچی هەواڵی مۆدیرنیزم و پاش مۆدیرنیزمی دەدەن. لە هەندێ كاتدا دەگەنە ئاستی سوریالیزمی و پۆست سوریالیزمی، بەڵام بەڕاستی ئاشنایی و نزیكبوونی شیعرەكان و دەوڵەمەندی مانا و وشە و خوازیار و مەجازەكان ئەوەندە لە شێوەی كلاسیكییەوە نزیكن كە باوەڕناكرێت، (مەحوی)ەك بۆ وەسفی بێهوودەیی ژیان پەنا بباتە بەر شیوەن و سۆزو بێ ئەمەكی ژیان و پاڕانەوە بە مەبەستی پاكژبوونەوە لە گوناهەكانی دنیا، تەنیا وێنەیەكە سەر بە زەمەنێكی تر، ئەوەندەش جیاوازی نییە لەو وێنانەی كە ئەمڕۆ و لەم سەردەمە لە (خەون)ەكان لای (سەباح ڕەنجدەر) باس لە بەسەرهات و بێهوودەیی ژیان و نزیكبوونەوەو پاڕانەوە بۆ نزیكبوونەوە لە ژیان دەكەن، ئەوەی كە زیاتریش ئەو نوێخوازی و شێوازە تایبەتییە و كلاسیكییەی لێك نزیك دەكاتەوە، یاری و گەمەكردنە بە وشە و دەستەواژە، ئەگەر لای (نالی) لەب و قەدو زوڵف ببنە مەتەڵێك و دەرئەنجامەكەی ماچ بێ، ئەوە لە ناو كتێبی (خەون وا خۆی گێڕایەوە)، بڕێكی زۆر پویزڵ[1] هەن كە شتی سەیرو سەمەرەو مانای حەقیقەت و ژیان بەدەستەوە دەدەن، نەك ئەمەش سنووری مانا تەنیا لەوەدا ناوەستێ كە گەمەكردن بە وشەو كۆكردنەوەی وشە تەنیا لە پێناوی بەخشینی مانا بێت، بەڵكو

[1] – یاریەكە پارچەكانی وێنەیەك پێكەوە كۆدەكەیتەوە تا وێنە راستەقینەكە دەردەكەوێت

هەندێ کات لە پشتەوەی زمان، مانای سەیر دەبینین.

زمان شێوازێکە بۆ گەیاندن، بەڵام لە خەونەکاندا زمان تەنیا ڕەش و سپی سەر کاغەز نییە، لەو شیعرە درێژەدا زمان هەوڵ دەدات پەلی خوێنەر بگرێ و بە ناو ژیان و چالاکی و زەحمەت و خۆشیدا پیاسەی پێ بکات، نەك ئەمەش هەوڵ دەدات پەیوەندیەك لە نێوان ئەو زمانە ئاساییەی گوند و ژیان و شەقام و سادەییدا بنیاد بنێ، تا بتوانێ ئەو هەموو مانایانە لە دیوی ئەو دیوی ئەم زمانانەدا بدۆزێتەوە، واتە لە ناو ئەو زمانەدا ڕووبارێك مێژوو هەیە بەردەوام مانای نوێ دەدۆزێتەوە، بەردەوام هەوڵ دەدات پردی نێوان ماناکانی ئێستای حازر بەدەست و ماناکانی پشتەوەی زمان بدۆزێتەوە، واتە سۆسیۆریانە، مانای شاراوەی پشتەوەی زمان بدۆزێتەوە.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە وردەکاریەکان نابنە هۆی شێواندنی وشە و ڕستە، تەواو لە کۆمەڵێ پارچەی کەشتی تەواو دەچێ و خۆی دەخاتە بەر دەستی کارامەیەك تا پێکیانەوە ببەستێتەوە، ئەم بەستنەوەیە تەنیا بە خودی شاعیر ناکرێ، شاعیر نایەوێ کەشتیەکی تەواوی حازربەدەست بخاتە ناو کەناری دەریاو ئەرکی مرۆڤیش تەنیا ئەوە بێت کە سەرکەوێ و گەشتەکەی دەست پێ بکات، نەخێر ئەوەی تێبینی سەرتاپای مێژووی شیعری ئەم شاعیرە بکات بۆی دەردەکەوێ کە شاعیر، بە پێی تیۆری (یاکۆبسن) شیعرەکانی دادەڕێژێ، بێگومان هۆشمەندی و ناهۆشمەندیەك لەم داڕشتنەدا هەیە، واتە پێش ئەوەی شیعرەکان لەدایك بن، پەیام و زەمینەی پەیام و گۆیندە و سیمبۆل ئامادەیە، هەروەها زەمینەی بوونی ئەو پەیامەش ئامادەیە، پەیوەندی نێوان شاعیرو خوێنەر پەیوەندی مەتەڵ و هەڵهێنانە، ئەو شیعرەی کە دەوترێ زەمینەی ئەو دەلالەتانەی لایە کە خوێنەرەکەی دەیەوێ، بۆیە پەیوەندیەکە دەچێتە ناو قاڵبی وتنی نهێنی و ئاشکراکردنی نهێنی.

ئاشنابوونی مانا لای شاعیر وا دەکات شیعر لەگەڵ وتیندا مانایەك دروست بکات، ئەگەر زمان وەکو سەمایەك بە ناو ڕێڕەوی خۆشەویستیدا تێپەڕێ، ئەوە مانا لەو ڕێڕەوەدا چاوەکانی بریووتە جووڵە و بزووتنەکانی شیعر.بە پێی سیستمی (هیگڵ) ئەدەب دەکەوێتە دەرەوەی سنووری سیستمی زمان، کەواتە مانا شیعرییەکان لەم قەسیدەیەدا دەکەونە دەرەوەی سنووری شیکردنەوە، بەڵام ئەوەی زیاتر وای کردووە شیعرەکانی ئەم شاعیرە تا ڕادەیەکی زۆر بە زیندوویی بمێنێتەوە جێ پێ هەڵگری سروشتن، سروشتخوازی لە گێڕانەوە و وتن و داڕشتن، واتە سنووری بنەڕەتی شیعری تێکنەشکاندووە، بەڵکو تێپەڕیووە لەو سنوورە، زۆربەی زۆری ئەو جومگانەی شیعرەکانی پێکەوە پێ گرێ دەدات جومگەی مانای پشتەوەی مانان.

مانا لێرەدا تەنیا وەڵامدانەوەیەك نییە بۆ ئەو نهێنیانەی کە لە پشتی وشەوە خۆیان حەشارداوە، بەڵکو مانا لێرەدا ڕاپەڕینی وشەیە، کاتێ (شکلۆفسکی) دەڵێ : شیعر ڕاپەڕینی وشەیە، مەبەستی لەو شیعرانەیە کە گەمە بە مانا و مەبەستی وشەکان دەکەن، ئەو مانایانەی شۆڕش و کوودەتا لە ناو زماندا بەرپادەکەن، زۆربەی زۆری ئەو شیعرانەی ئەمڕۆ دەیانخوێنییەوە لەم شۆڕشە بێ بەشن، ئایا بۆ؟ لەبەر ئەوەی وشەکان هەر لە قاڵبی وتن و ئیقاعی ئاساییدا دەمێننەوە و ناتوانن ببنە پردێك بۆ بەرپاکردنی کوودەتای زمان، هەروەها پەیوەندی زمانەوانیان لە سنووری وشە و ڕستەو دەستەواژەی ئاساییدا ناچێتەدەرێ، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە ناتوانن پەیوەندی بن، پەیوەندیەکی پتەوی نێوان کێش و مۆسیقا و شیعرییەت، شیعرییەتی وشە شیعرییەتی ئەو زمانەیە کە دەیەوێ لە شێوەی ئاسایی بچێتە دەرێ، چوونەدەرەوە لە شێوەی ئاساییەوە بۆ شێوەی شیعری ڕەسەن ئەو هەوڵەیە کە شیعر دەیدا بە مەبەستی بەرپاکردنی کوودەتا.

ئەو کاتە مانا دەتوانێ ببێتە شیعر ئەگەر مانایەکی سیحرئامێز بێ، زۆربەی ئەو هەوڵانەی بۆ مانەوەی شیعر لە سنووری مانا و هارمۆنیدا دراون نەیانتوانیوە ئەو سنوورە بشکێنن، هەروەها شیعری کوردی لە پاش شیعری کلاسیکی و برێك هەوڵی تازەگەری و مۆدێرندا لەو ئەزموونەدا سەرکەوتنی گەورەی بەدەست نەهێناوە. ئاشکرایە ناتوانرێ نکوولی لەو ڕاستییە بکرێ

که ژمارەیەکی زۆر لە بنیادی شیعری پابەندن بە چۆنییەتی ڕەهابوون لە کۆتی زمانی ئاسایی، ئەگەر لەسەدەی هەژدەم و نۆزدەمدا تەماشا بکەین دەبینین زمانی ئاسایی و زمانی شیعر هەرچەند لەیەك دووربوونێکی فراوان لە نێوانیاندا هەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زمانی شیعر جەماوەریەتی مەزن و بەرفراوانی خۆی هەبووە، واتە شیعر توانیویەتی بەشێك بێت لە بیرکردنەوەو چێژی خەڵکی سادە و بازاری، لە زۆربەی گوندو شارو شارۆچکەکانی ئەو سەردەمە، ژن و پیاوی جووتیار و کرێکار و نەخوێندەوار هەبوون کە شیعری مەزنانی وەك: (سالم، مەولەوی، خانی، فەقێی تەیران، جزیری)یان لەبەر بووە، ئەم نزیکبوونەوەیە پەیوەندی نهێنی نێوان زمان و ئیقاع و مانایە، واتە هەستی شیعری مامەڵەکردنێکی ئیقاعی و ڕیتمخوازانەی لەگەڵ شیعردا کردووە، واتە شیعر توانیویەتی ئەو سنوورە دەستنیشان بکات کە لە خەڵکی نزیك دەکاتەوە، بە بێ ئەوەی بەهاو سەنگینی وشە و نەزم و خوازیاری و مەجازیەکانی شیعری بدۆڕێنێ، واتە شیعر توانیویەتی ئەو سنوورانە بدۆزێتەوە کە بەرەو دەرەوەی حەزەکانی خۆی دەریدەپەڕێنێ. نهێنی ئەم حەزخوازی و پێشوازیە لەوەدا بوو کە مامەڵەکردنی شاعیران لە سنووری مامەڵەکردنێکی یەك مەوداییدا نەبووە، بگرە فرە مەودایی شیعری و فرەتوانایی شاعیران تەوژمێکی بەخشیووە بەشێوەی شیعری و توانای شیعری، یان بە پێی بۆچوونی (ئەرستۆ) زمانی سرووش و زمانی شیعری ببوون بە یەك. زۆربەی سەرچاوەکانی ئەو شاعیرانە لە دەرەوەی توانای خۆی بوو، بەڵام بابەت و مەبەستەکان دەربڕی ڕۆحی ئەوان بوو، هەر ئەمەش بۆ خۆی وای کردوو کە زمانی سادەی خەڵکی لە ناو زمانی چرو پڕی شاعیردا ڕەنگ بداتەوە.

شێوەی ئەوان بریتی بووە لە دارشتنی زمانی دەستەبژێر لەلایەك، لە لایەکی دیکەشەوە پاراستنی هێزی شیعری و توانای هونەری و دەوڵەمەندکردنی توانا دەروونییەکانی شیعر بەو زمانەی کە زمانی خەڵکی سادەیە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە سوودوەرگرتن لە فەلسەفە و مەنتیق و ڕۆح و سیاسەتیش شێوەیەك بووە لە دووبارە گێڕانەوەی ئەوەی کە پێی دەوترێ شیعر لەوێوە بۆ ئێرە.

بۆیە لێرەوە دەتوانین بڵێین شیعری (سەباح ڕەنجدەر) وەك شاعیرێك لە زۆر ڕووەوە نزیکترە لە ئەزموون و تواناو نهێنی ئەو شێوەی کە لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، واتە هەوڵدانەکانی ئەو لەگەڵ ماناداا هەوڵدانی ناوازەو دوورەدەست و خۆجیاکەرەوە نییە، ئەزموونێك نییە تەنیا بەدوای ئەزموون لە پێناوی ئەزموونی بگەڕێ، بەڵکو ئەزموونێکە دەیەوێ ئەو تەلیسمانە بشکێنێ کە تا ئێستا نەشکێنراون، شیعر تایبەتمەندی نییە لە پێناوی دوورکەوتنەوە لە دنیای سادە و زمانی ئاسایی و گرفتە ئاساییەکان، بەڵکو لە ناو شیعری ئەودا یەکێتییەك هەیە، ئەو یەکێتییە سەرچاوەکەی لە بوونی یەکبنیادی و فرەمانایی و سۆزخوازیە. هەرچەندە ئەو بە هەوڵەکانی جەخت دەکاتە سەر یەك مانایی و فرەلێکدانەوەیی، بەڵام لە پشتەوەی هەر ڕستەیەك لێکدانەوەیەکی قووڵ ئامادەیە ئەم لێکدانەوەیە دەتوانین بە زۆری لە کارە سەرەتاییەکانی ئەودا بەدی بکەین.

کاتێ کە شیعرەکانی ئەو لە ناو دنیای شیعری کوردی لە پاش گرووپی (ڕوانگە) و (کفری) و (پێشڕەوانی هەولێر) و نوێخوازانی دیکە لە دەرگای شیعری کوردیان دا، کەس گوێی لە دەنگی دەرگاکەی ئەو نەبوو، بەهۆی ئەو هەموو گارە گارو هاژە و وژەی دەوروبەری گوێی شیعری کوردیان گرتبوو، شتێکی ئاسایی بوو ئەگەر ئەم دەنگە و هاودەنگەکانی ئەمیش دەنگی خۆیان و دەرگاکانیان دەنگدانەوە نەبێت.

ئەو دەرگایانەی کە ئەوان هەوڵی گوتنیاندا لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە کوودەتاییەکەی (شکولۆفسکی) لە خۆ گرتبوو، یان هەوڵی تێگەیشتن بوو بۆ ئەو تێکستانەی کە هێشتا نەوتراون. مامەڵەکردن لە پشتەوەی ماناکان بۆ ئەوە بوو تا دیوی ئەودیوی شتەکان ببینێ، (سەباح ڕەنجدەر، ئەحمەدی شاملوو) ئاسا لە دیوی پەنجەرەیەك وەستاوە و لێدانی نمە و دڵۆپە

باران بەدیوی ئەو دیوی پەنجەرەکانەوە ناهێڵن هیچ دیمەنێك ببینێ ئەوەی هەوڵی بینین دەدا لە واقیعدا دواجار لەناخی خۆیدا دەیدۆزێتەوە، گەڕانیی شیعری لای ئەم زاتە گەڕانی سۆفیەکە بەدوای بوونی ڕاستی خودادا دەگەڕێ، گەڕانی ئەم گەڕانی حەقەیەکە بەدوای ئەنالحەقی وشەدا، هەروا بە سانایی دەست بە پشکنین ناکات، بەڵکو نەخشەو هەوڵی قووڵی خۆی هەیە، سەرەتا لە وشەوە دەست پێ دەکات، پاشان تێما و دواجار بەدوای بنیاد، لای ئەم بنیاد دوا وێستگەیە کە لێی دادەبەزێ، مانا لە نێوان وشە و تێماکانەوە سەردەردێنێ، کەسێکە سیمیولۆژیای زمان وای لێ دەکات، لە هەر دەنگ و ژێ دەنگ و بزوێنێکدا مانایەك بخولقێنێ، زمانی ئەم سنووری خودی زمانی ئاسانی دەبڕێ، زۆرجار لە نێوان ماناکانی دووەمدا خۆی دەدۆزێتەوە.

ئەوەی توانای شیعری ئەم شاعیرە لە ڕووی ماناوە لە کەسانێکی تر جیادەکاتەوە، گەمەکردنە بە مانا، گەمەکردنە بە حەقیقەتی زمانەوانی وشەکان، وشە لە یەك شوێن و لەیەك مانادا قەتیس نابێ، پەل دەهاوێ و لە زۆربەی زۆری مەیانەکاندا بۆ خۆی مانایەك هەڵدەبژێرێ، ئاو لە شوێنێك ئاوە، لە شوێنێکی تر توینێتی و مەلەوانی، لەولاتر لافاو و مەترسی و بارانە، لە ناو لابوورەکانی خۆشەویستیدا دەبێتە گەردیلە و دوو هەناسە و بەرزبوونەوە، لە زمانی جووتیاراندا خێرو بەرەکەت، لە ئاسمانی تاوستانی گەرمیاندا تەسکینی، لە ئاماژەی عەشقبازاندا دەبێتە شەهوەت. ئاو لەو سنوورەدا ناوەستێ کە تەنیا ژیان و مەرگ بێت، بەڵکو دەشبێتە وێرانکردن، جار جار لە چاوی سەندبادەکان و گەرۆکەکاندا دەبێتە سەفەر و گەشت و بەردەوامی، تەنانەت ڕاوچیش وەکو تینویەك سەیری ئاو ناکات، جار جار ماسییە و دواجاریش دەبێتە بەرەکەتی خودا.

کەواتە فەلسەفەی هەڵبژاردنی وشە لای ئەم شاعیرە فەلسەفەی بەرفراوانییە، ئەگەرچی هەندێ جار بەوە تاوانبار دەکرێ کە زمانی ئەو زمانی تایبەت و فەرهەنگی تایبەت و شێواندنی زمانە، بەڵام ئەگەر بە وردی شیعرەکانی بخوێنرێتەوە، هەست دەکرێ کە ئێستێتیکی وشە و مانا لە یەك کاتدا شانبەشانی یەکتری دەڕۆن، لە هەمان کاتدا خاوەنی تایبەتمەندی و وردەکاری خۆیانن، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە تەنیا ڕستەیەك و وشەیەك بەڕووت و پەتی مانای گشتگیر نابەخشن و پێویستیان بەوەیە کە پێکەوە کۆببنەوە، کۆبوونەوەیەك تا بتوانن سەرچاوەیەك بن بۆ بەخشینی مەودایەك بە چاو لە خوێندنەوە و پێکهێنانی مانا.

بۆ ئەوەی زیاتر لە وردەکاری ئەو شتانە بگەین کە لە نێوان ڕستە و وشە و دەستەواژەکاندا خۆیان حەشارداوە دەبێ ئاشناییمان بە فەرهەنگی زمانەوانیدا هەبێت، کە ئەمەش مەسەلەیەکە پاشان بە ورد و درێژی و بە نموونەوە قسەی لەسەر دەکەین.

بە تەنیا دەوڵەمەندی وشە دەوڵەمەندی بە شیعر نابەخشێت. دەبێ ڕەگەزو ستوونە بەهێزەکانی دی هەبن، بە مەبەستی لێکدانەوە و تێگەیشتن لە ماناکان، بۆیە کاتێ کە دەڵێین دەوڵەمەندی وشە لە پاڵ ئەمەشدا بەکاربردنی ئەو دەوڵەمەندیەش کارێکی گرینگە، زۆربەی زۆری ئەو هێزەی کە زیاد وا دەکات شیعرییەت لە ناو تێکستەکانی ئەم شاعیرەدا ئامادە بێت، تواناو هێزی بەکارهێنانی ئەو توانا زمانەوانی و فەرهەنگییە. (لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئەوە بڵێین کە لە هەندێ ئەزموونی سەرەتایی ئەم شاعیرە، شێوەیەك لە ناهۆشمەندی بەدی دەکرێت لە بەکارهێنانی زماندا، ئەم ناهۆشمەندیە بە نەرێیی بۆی گەڕاوەتەوە و بووەتە هۆی لەدەست دانی ژمارەیەك لە خوێنەرانی)، بەڵام ئەم حاڵەتە لە ئەزموونە نوێیەکانیدا کەمتر بەدی دەکرێت، کە ئەمەش بۆ خۆی بۆ ئەو گۆڕانکاریە ڕۆشنبیریە دەگەڕێتەوە کە شاعیر لە ناو بنیادی شیعری خۆیدا ئەنجامیداوە. بێگومان دەبێ ئەوەش بووترێ کە شاعیر زیاتر خاوەنی توانایەکی زمانەوانی شیعری لۆکاڵیە، بەهۆی خوێندنەوە و کاریگەربوونی بە شیعر و شاعیرانی کلاسیکی و تازەگەرو نوێی کوردی. کەواتە نهێنی هێزی ئەو زمانە

سەرچاوەکە ناوەکییە تا دەرەکی، ئەمە سەرەڕای بوونی پەیوەندیەکی ئاسۆییانەی نێوان زمان و دەنگ.

توانای خەیاڵ تەنیا لەو سنوورەدا ناوەستێ کە تەنیا ئاوڕدانەوەیەك بێت لە سێبەرو سەراب و تارمایی و خەونەکانی عەقڵ، بەڵکو مەودای لێکدانەوە لەوەش زێدەتر دەڕوا تا دەگاتە ئەوەی کە خەیاڵ دەگۆڕێ بۆ مەودایەك لە لێکچوواندن و وێنە و مەجاز، وێنەکان تەنیا ئەوە نین وێنەی ئاسایی بن، بەڵکو ململانێن لە نێوان شتە هەستدارەکان و بێ هەستەکان، هەندێ کات لێکچوواندنی وێنەکان لای ئەم شاعیرە دەبنە هۆی جێگۆڕکێکردنی شتەکان لەگەڵ یەکتری، ڕۆحدارەکان دەبنە بێ ڕۆح و خەسڵەتی بەردو دارو درەخت و سروشت وەردەگرن، جار جارێکیش وێنە مردووەکان ڕۆحدار دەبن و مامەڵەیەکی ڕۆحداریان لەگەڵدا دەکات، نەك ئەمەش بگرە ژمارەیەکی زۆر لەو وێنانەشی دێنە پێشمان، وێنەی ئاسایی ژیانی ڕۆژانەن، بەڵام لە ناو دێڕی شیعرەکاندا تووشی سەرسوڕمانمان و ناجێگیری و بوون و نەفرەتمان دەکەن، ئەو تێکەڵکردنی وێنانە، دەبنە تابلۆیەك و شێوەی سەیرو سەمەرە دروست دەکەن، ئەو وێنانە تەنیا لە سنووڕێکدا ناوەستن، بەڵکو دەڕۆن مەودای جووڵەی خۆیان بەرفراوان دەکەن، شێوەکان دەگۆڕێن، وەك ئاوێنە و ڕووبــارو بیر هەریەکەیان بە شێوەیەك ڕوخسارەکان وێنا دەکەن، هەندێ جار سیماکان لەبەر گۆڕان و شێواندنیان خۆیان ناناسنەوە، هەندێ کاتیش ئەوەندە شێوەیەکی دیکە دەنوێنن، خودی شاعیریش خۆی نایانناسێتەوە. تەنیا لە شێوەکاندا تێکەڵبوون بە ئەنجام ناگات بەڵکو تێکەڵبوونەکە جەستەو تەن و دیمەن و هەست و سۆزو هەناسەش دەگرێتەوە، ڕۆح دەبێتە شەوەزەنگ و شەو دەبێتە مرۆڤێکی سەرهەڵگرتوو، هەناسە دەبێتە گڕ و ماچ بە ژەهر، سەر دەبێتە سەوداو تیشکیش دەبێ بە چەقۆ، ئەوەندە شتەکان ئاڵوگۆڕی وێنەییان بەسەردا دێت، لە کۆتاییدا شیعرەکانیش تووشی گومان دەبن، شاعیریش دیمەنەکانی خۆی ناناسێتەوە، ئەوەندە سەرەتاکان دەگۆڕێن، کۆتایش نازانێ لە کوێیە.

خەیاڵ و مانا لای شاعیر لە سنووری وشە و وێنەدا ناسووڕێتەوە، بەڵکو مەودایەکی دی هەڵدەبژێرێ، نامۆیی وشە نابێتە کارەسات، بەڵکو نامۆیی دەبێتە تێکەڵبوون، کارەساتی زمان دروست دەکەن، ئەو هەموو نارەزاییەی ناو زمان دەبێتە یاخیبوون، هەر بۆیە دەبینین یاخیبوون لە ناو شیعرەکاندا زێدەڕۆیی یاخیبوونن، زمان لە سەر یاخی دەبێ و وشە لە ڕستە و ڕستە لە برگە و برگەش لە قەسیدەکان، خەون بە یەکتریەوە دەبینین، وشەیەك باوەش بە وشەیەکی تر دەکاتەوە، زمان ئەوەندە دەکەونە ناکۆکی لەگەڵ یەکتریەوە، ڕێگا لە یەکتری دەگرن، چۆن بڕۆن و ڕوو لە چ دەرگایەك بکەن، ئەوەندە قەرەباڵغی بەرفراوان دەبێتەوە، خۆشیان نازانن لە چ سەرچاوەیەکەوە هەڵهاتوون و بەرەو کوێ دەڕۆن.

خەون وا خۆی گێڕایەوە

سەیر نییە، ئەگەر بڵێم تامەزرۆیی وا لە وشە دەکات جێگای هەموو شتەکان بگرێتەوە، سەیر نییە ئەگەر بڵێم تروسکاییەکان دەبنە کڵپەو لە ناخێکی پەنگ خواردوودا دەتەقنەوە، ئەوەی شیعر دەگێڕێتەوە هەر ئەوە نییە. کە شیعر لە باوەش دەگرێت، ئەوەی شیعر دەکاتە مانیفێست و سرووش و بلیمەت و پێغەمبەر و زیوان، ئەوانەن کە (ئەرستۆ) ئاسا فەلسەفەی شیعر دەگێڕنەوە، بلیمەتی شیعر ئەو کەسانە گەورە دەکات کە شیعر لە ئامێز دەگرن لەگەڵیدا گەورە دەبن، خەون و کاریگەری شیعری تامەزرۆیەکن مرۆڤ پاراو دەکەن و لە خەو ڕاپاندەچڵەکێنی کە تێیدا مت بوون و نازانن لە

دەوروبەردا چ باسە، شیعر تەنیا لە پەیوەندیدا ناژی، شیعر بۆ خۆی سەفەر دەكات و بۆ خۆشی ماڵ بە ماڵ وەكو گەدایەكی دێرین هێوردەبێتەوە، لە پاڵ سێبەرەكاندا وچانی خۆی دەدا، لە نزیك كانیاوە شیرینەكانی گوێی دڵدارەكانیدا چرپەیەك و سیحرێك بەجێدێڵێ، وەكو ئەو كارمامزەیە لە پێدەشتێكدا بە دوای چرپەی پێیەكدا دەگەڕێ تا هەڵبێ، شیعر وریابوونەوەیە پێش ئەوەی خاوبوونەوە بێت، خۆشنوودی زەمینی جوانییە، شیعر هەرچیەك بێت ئەوا لە لای ئەم شاعیرە دەبێتە سروشت، دەبێتە خەون و خولیا.

ئەگەر بەم پێشەكییە ویستبێتم مانای شیعرتان پێ بڵێم ئەوا بە هەڵەدا چووم، هیچ كتێبێك، وتارێك، پەرەگرافێ. ڕستەیەك، وشەیەك ناتوانێ ئەوەتان پێ بڵێ كە من ویستومە بیڵێم، ئەو نهێنییەتان پێ بڵێم كە هەموومان پێی مەست دەبین و هەرچی پێش ئێمەش بوون، پێی مەست بوون، ئەگەر بمەوێ لە خەونێك لە خەونەكانی شیعر بگەم، بێگومان هەڵەم و لەوە نەگەیشتووم كە ئەمەوێ بیڵێم، بەم پێشەكییە دەمەوێ بەدوای گوریسێكدا بگەڕێم، تا بەرەو نهێنی ئەو ڕۆحە ئاوێزانم كات، دەمەوێ سەری دەزوویەك بم و لە ناو پەردەكانی شیعردا دروومانێك ئەنجام بدەم.

(خەون وا خۆی گێڕایەوە) پێش ئەوەی بزانم چییە، بەدەر لە هەر مێژوویەك كە شاعیر خۆی لە مانیفێستەكەیدا باسی خۆی دەكات، دەمەوێ بە وردی لەو دنیایە بكۆڵمەوە كە سروشتدۆست و مرۆڤپەروەرێكی وەكو ئەمی كرد بەو هونەرمەندەی لە دەرەوەی یاسا باوەكانی شیعری كوردیدا بە ئارامی و بەدەر لە پەیوەندییە چروپڕەكاندا حیكایەتی بەشیعروشاعیربوونی خۆی بگێڕێتەوە. گێڕانەوەی شیعر گێڕانەوەی باسێكە دەكرێ لەبەردەمیدا ئیستێك بكەین، گێڕانەوەی شیعر نە مێژووە، نە سیاسەت، نە جوگرافیا، گێڕانەوەیەك زاراوەكان لە باوەش دەگرێ و بە ناو دەریای مانادا دەڕوا.

(سەباح ڕەنجدەر) لە هەناسە درێژەكانی شیعری هاوچەرخی كوردییە، بەڵام هەناسەیەكە لە گەرووی زەمەنێك پێش زەمەنی خۆیدا هاتوچۆ دەكات. ئەگەر تەماشای مانیفێستی شیعری، (خەون واخۆی دەگێڕایەوە) بكەین، پێموایە دەسپێكردنێكی نوێیە، دەسپێكردنێكە بە شیعر دەست پێ ناكات، بە ڕاگەیاندنی شیعر دەست پێ دەكات، شیعر ناكاتە ئاڵا، سیمبوڵەكان شی دەكاتەوە. سەرەتای گێڕانەوەی ژیانە، كاتێ كە شاعیر بڕیاردەدات لەبارەی شتەكانەوە بنووسی نەك لەسەر خودی شتەكان، بڕیاردانێكە بۆ دابڕان، دابڕان لە هەموو ئەو شتانەی توخنی پیرۆزی و ڕیتوێڵ دەكەون، خەون كەس نایگێڕێتەوە، ئەوەندە پیرۆزە دەبێ كەسێكی دی لە دەرەوەی كڕنووشی پەرستن، لێكدانەوەی حەقیقەتەكانی بۆ بكات، یەكەم ڕستە لە مانیفێستی خەونەكانی شاعیر بریتییە لە دووركەوتنەوە لە شكاندنی ڕێز و مۆركی شتە ناسكەكان، دووركەوتنەوە لە كفری بێ دەستنوێژی هەست و خەون و پێكەنین.

لە مانیفێستدا زۆر شت هەن، شاعیر لەوێدا شایەد نییە خۆی ئەو شتەیە كە هەیە، خۆی ئامادەبوونە، مافوورێكی پیرۆز نییە لە پەرستگای شتە پیرۆزەكاندا، بەڵكو ڕێز و كڕنووش و پاڕانەوەیە، دووبارە بوونەوەی شتە دەگمەنەكانە، ڕەنگدانەوەی ئەو سێبەرانەیە كە بەر زەردەی دەمەو ئێواران دەكەون، لە مانیفێستی شیعری كە سەری دیوانەكەیەتی، چون خودی ئەم كتێبە لە چواربەش و مانیفیستێك پێكدێ، كە دواین بەرهەمی درێژی (سەباح ڕەنجدەر)ە، دەبێ سەرەتا ئەوە بڵێم كە شیعرییەتی ئەم مانیفێستە لە شیعرییەتی بەشەكانی تر كەمتر نییە، لێرەدا ئەگەر دانپێنانێك هەبێت بەڕاستی بوون و سەرەتایی شیعری خۆی، ئەوەش هەیە كە چەند نهێنییەكی تێدایە دەكرێ ئاماژە بێت بە مێژووی نهێنی شاعیر، شاعیر لە ناو ئەم مانیفێستەدا دەری دەخات، یان دەتوانین بڵێین لە دوو توێی ئەم مانیفێستە شیعرییەدا، شیعرییەتی تێدایە، یان بە زاری (جان كۆهین) شێوازی شیعری كە بابەتەكەی شیعرە. زۆربەی زۆری وشەكانی ئەم بەشە بە دوو شێوە زمان نووسراون، یەكەم: زمانێكی گێڕانەوە. دووەم: زمانی دانپێنان و باسكردن. چیرۆك نییە، بەڵام باس لە بەسەرهاتی بەشیعربوونی ژیان دەكات، بە

گێڕانەوە دەست پێ دەکات، بە شیعر کۆتایی دێت، سەرەتای زمانی گێڕانەوەیە، بەڵام هێدی هێدی بەرەو ناو شیعر کێشمان دەکات.

بەشیعربوونی ئەم دەقە بەشیعربوونێکی ناوکۆییە، بۆیە خوێندنەوەی ناوکۆیی دەوێ. (ڕیفاتێر) پێی وایە کە شیعر شتەکان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەردەبڕێ، بۆیە لەم دەقەی سەرەتادا بە پێچەوانەوە پەخشان ڕاستەوخۆ شتەکان بە زمانی شیعر دەردەبڕێ. (جان کۆهین) پێی وایە کە شێوازی هەڵگری بەهایەکی ئێستێتیکییە، ئەم بەهایەش ئێمە لەم مانیفێستەدا دەیبینین.

ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجە ئەوەیە کە ژمارەیەکی زۆر لە بڕگەکانی ئەم مانیفێستە زمانی گێڕانەوەن، بۆیە ئێمە تەنیا ڕوو دەکەینە بەشە شیعرییەکانی. پاش ئەوەی لە خۆ دەدوێ، باس لە بنچینەی خۆشەویستی دەکات، ئەوەش بە پێی بۆچوونی ئەو خۆشەویستی شیعرە.

(مرۆڤ ئێستای لە نەماندایە. ڕابردوو و دواهاتووی هەیە. شیعرێك لەسەر بنەما و جیهانبینی ڕوون بنیاد نەنرابێت نە بە کەڵکی ئەمرۆ دێت، نە هیچ سەردەمێکی تریش وەك دەقی پتەو و پەتی ئەدەبی قبووڵی دەکات.)

پێم وایە ئەمە سەرەتای دانپێنانی شاعیرە بە ژیان، سەرەتای دۆزینەوەی ئەو کلیلانەیە کە شاعیر ونی کردوون، هەوڵێکە بەرەو دووبارە گێڕانەوەی ئەو بەسەرهاتانەی کە خودی شاعیر زەمەنێکی زۆر بەدوایاندا وێڵە پرسیاری سەرەتاو هەمیشەیی ژیانن، ئەو هەرگیز حەزی نەکردووە لە کەس بچێ، بەڵام حەزی کردووە بەدوای جوانییەکانی کەسانی تردا بگەڕێ، هەرگیز بەم شێوەیە بیر ناکاتەوە تەنیا ئەو کاتانە نەبێت کە لە داهێنان دادەبڕێ و لە گەشەکردندا پەکی دەکەوێت. لێرەدا حەز دەکەم بە کۆمەڵێ سەرەتا، دەست پێ بکەم، کە بریتین لە شیکردنەوەو دانپێنان و وتنی ڕاستییەکان. مەسەلەیەکی زۆر گرینگ لەم مانیفێستەدا هەیە کە دەمەوێ قسەی لەسەر بکەم مەسەلەی دانپێنان و نەفیکردنە، ئەم مانیفێستە نەفی ئەوە دەکات کە ئەو شتە لەو بارەیەوە دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا دان بەوەدا دەنێ کە ئەو سەرقاڵی ئەو کارەیە، لێرەدا چەند نموونەیەك دەخەینە بەرچاو، ئەو نموونانە دەربڕین لەم دانپێنان و نەفیکردنە دەکەن.

من ژیان دەنووسم لەبارەی ژیانەوە نانووسم

من خەون دەنووسم لەبارەی خەونەوە نانووسم

من چارەنووس دەنووسم لە بارەی چارەنووسەوە نانووسم

من جوانی دەنووسم لە بارەی جوانییەوە نانووسم

من دامەزراندن دەنووسم لە بارەی دامەزراندنەوە نانووسم

من فانتازیا دەنووسم لە بارەی فەنتازیاوە نانووسم

من هەست دەنووسم لە بارەی هەستەوە نانووسم

من زمان دەنووسم لە بارەی زمانەوە نانووسم [2]

دووبارەبوونەوەیەکن بۆ تەئکیدکردن، لەسەر ئەرکەکانی خودی شاعیر نا، بەڵکو ئەرکی شیعر خۆی، شیعر وەکو مرۆڤ، لەدایکبوون و مەرگی هەیە، شیعر لە خودی شاعیر کە جیا دەبێتەوە، سەمفۆنیایەکی سەربەستەو ژەنیارەکانی خۆی ناناسێت، شیعر لە دەرەوەی شاعیر سەکۆی پشوودانی ڕۆحە. ئەگەر شیعر لە هەموو جێگایەك بۆ ئەوە نووسرابێت کە شتێك بگێڕێتەوە، ئەوا لێرەدا باس لە شتەکان دەکات و هیچیان لە بارەوە ناڵێ، خودی شیعر دەبێتە شتەکان و شتەکانیش دەبنە

[2] - دیوانی ((خەون وا خۆی گێڕاایەوە ، سەباح رەنجدەر ، دەزگای ئاراس 2004)).

خودی شیعر. ئەمەش هاوکێشەی پۆست مۆدێرنیزەکانی شیعرە.

(ژیان، خەون، چارەنووس، جوانی، دامەزراندن، فانتازیا، هەست، زمان) هەر هەموویان پێکەوە سەرچاوەی دەسپێکردنی پەیوەندین لەگەڵ مێژووی نووسینەوە دەربارەی ئەو شتەی کە نانووسرێ، هەموو شتەکان بە باسکردنی خۆیان دەست پێ دەکەن، ناکۆکییە شیعرییەکە لەوێدایە، ئەوە دەکەم و ئەمە ناکەم، کردەی کردن و نەکردن سەرەتاو کۆتایی دەسپێکردنی ئەو خەونەیە کە ئەم نایگێڕێتەوە بەڵکو خۆی خۆی دەگێڕێتەوە.

ئەگەر تەماشایەکی وردی ئەو ڕستانەی سەرەوە بکەین جیاکارییەك لە نێوان دەربڕینەکان دەبینین، بەڵام لە هەمان کاتدا پەیوەندییەك هەیە، سەرەتا زۆربەی ڕووداوەکان باس لە کردنی کارێك دەکەن کە لە هەمان کاتدا شێوەی کردنەکە نەفیکردنی کردەی یەکەمە، بەڵکو دەیەوێ لە خودی شتەکانەوە دەست پێ بکات، لە هەموو ئەو کرداری نووسینانەدا شاعیر دەربارەی خودی مرۆڤ و شتە ڕۆحدارەکان نانووسێ، بەڵکو دەربارەی ئەو شتانە دەنووسێ،کە پەیوەندیان بە مرۆڤەوە هەیە، ئەوەی بەلای ئەوەوە گرینگە، خودی مرۆڤە، بەڵام ئەوەی مرۆڤ بەرەو جوانی دەبات، ئەو کۆمەڵە پێویستیانەن کە پێویستن بۆ بەردەوامی مرۆڤ و جوانییەکانی مرۆڤ، (ژیان، خەون، چارەنووس، جوانی، دامەزراندن، فانتازیا، هەست، زمان)، لە نووسینی دەربارەی ئەو شتانە دوو هێڵی هاوبەش هەن، یەکەم شاعیر لە دوو هێڵەوە دەنووسێ، هێڵی شتە هەستییەکان و هێڵی بنیادنان، ئەو فانتازیاو دامەزراندن بەکاردێنێ تا بتوانێ ژیان و هەست و چارەنووس و خەون و جوانییەکانی مرۆڤ جوانتربکات. ئەوەی کە نەفیکردنی دانپێنانە، ئەوەیە لەم مانیفێستە شیعرییەدا یەکەم ڕەفزکردنە لەبارەی شتێکەوە قسە بکات کە خۆشی قسەی لەسەر دەکات، لە کاتێکدا لە خەون نادوێ ولەبارەی خەونەوە نانووسێ کە چی دەیاننووسێتەوە، ئایا نووسین لەبارەی شتێك و نووسینی شتێك یەکناگەیەنێ، لە ڕووی لێکدانەوەی ڕۆحیەوە نووسین دەربارەی شتێك خۆدانانە لەدەرەوە ئەو شتە، کاتێ دەربارەی ژیان دەدوێی خۆت لە دەرەوەی ژیان دادەنێیت و ژیان شتێکی نامۆیە بە تۆ، تۆش وەکو نامۆیەك بەچاوەکانت دەیپشکنی، بەڵام کاتێ کە تۆ لە ژیان دەدوێی و دەنووسی مانای وایە تۆ لە سنووری ناوەوە باس لە شتەکان دەکەیت، خۆشت بەشێکی ئەو ڕووداو هەست و دیمەنەی. بۆیە شاعیر نەفیکردنێکی جوانی بەکارهێناوە بۆ نەفیکردنی ئەو حەقیقەتانەی دەیانووسێتەوە، نەفیکردنەکەی پشت ڕاستکردنەوەی دژە نەفیکردنەکانەن.

لەو مووچرکە و تەزووانەی کە هەموو ڕووبەری ئەم مانیفێستە دادەگیرسێنێ، ڕاگەیاندنەکانێتی لەمەڕ شیعرو داهێنان، ئەمەش خەسڵەتی مانیفێستە کە دەبێ، بڕیاردان و دانپێنانی تێدا بێت، کاتێ شاعیر دەڵێ: ڕۆشنبیری کوردی ڕۆشنبیرییەکی شیعرییە، ئەمە وتنی حەقیقەتێکە بنیادی مانیفێستەکە تەواو دەکات. چییەتی نووسین و دەسەڵاتی وشە و گفتوگۆکردن لەگەڵ ژیان، خەسڵەتێکە نووسەری ئاگردز ئەنجامی دەدا، ئەفسانەیەکی گریکیەو خواوەندێکی پڕ نادیارییە، لە هەموو ئان و ساتەکاندا دەردەکەوێ.

مانیفێستی خەونەکان، تووڵە ڕێگایەکە بۆ گەیشتن بەو خەزنەیەی سەرشارە لە نهێنی و جوانی سەرزەمین و شازادەی ناو ئەفسانەکان، ئەم مانیفێستە دەرگای کردنەی ئەو گرێکوێرانەن سەردەم پاش سەردەم پێمانگەیشتوون و دەیانەوێ لێرەوە بچنە ناو ژیانەوە، دەیانەوێ لێرەوە لە ماناکانی لەدایکبوون بگەن، ئەم سەرەتایە سەرەتایی ئەو دەرگایانەن کە هەرگیز بە کراوەیی نەماونەتەوە، ئەم دەرگایە هەڵماڵینی هەموو ئەو ڕوخسارە شاردراوانەیە، هەڵماڵینی نهێنی و درۆ و ناپاکی و ئاشکراکردنی جوانییەکانی ناو دنیای شیعرە.

سرووش[3]

هونەری شیعری لە سرووشدا، لە سنووری شیعریەتی دەردەچێت، دەکەوێتە ناو پێکهێنانی وێنەی شیعری پچڕ پچڕ، لێرە وێنەیەك لەوێش وێنەیەك، هەر هەموویان تێکەڵ بە یەکتری دەبن لە هارمۆنیایەکی تایبەتدا دەچنە پاڵ یەك و وەکو چەندین کۆلاژی هەڵپچڕاو لێرەو لەوێ، وێنەیەك پێکدێنن، ئەو وێنەیەش لەگەڵ کۆمەڵێ وێنەی دیکە یەکتری دەگرن و دەبنە پرسیارێك و ڕیتمێك لە ناو فەزای شیعرەکەدا بەجێدێڵن، سرووش وەکو بنیاد و پێکهاتە لە هەموو بەشەکانیدا شێوازی مونتاژی شیعری تێدا دەردەکەوێ، واتە دیمەنە شیعرییەکان لە جێگای جیاواز جیاوازدا دەردەکەون، لە نێوان ئەو وێنەو دیمەنە شیعریانەدا بۆشایی هەن، بۆشاییەکان وەکو زنجیرەیەك بەردەوام دەڕۆن، دەڕۆن، تا دەگەنە ئەوەی پەیوەندیەکە لە نێوان تێکست و دیمەنەکان بۆ پەیوەندی نێوان تێکست و وەرگر دەگۆڕێ، واتە خوێنەر، یان گوێگر دەبێ ئەو بۆشاییانەی نێوان دیمەنەکان پڕکاتەوەو مانایەکی گشتگیری چنگکەوێ:

(ئاسمانی سەرگەردانی بە ئاسوودەیی پێوا

تۆی تێکەڵ بە نازو مەنزڵ و نیازم

بۆچی بوو ئەی ئاسمان

ڕێبواری ماندوو بە هەموو ڕێگاکانی تێپەڕی

خوای دڵکەش و ئارام بە جوانیی

لە دەموچاوی ڕوون و بە بەزەیی کتێب هاتە دەرێ

ددانەکانی گوشی

ئاگری داهێنا

گەڵاکانی درەختی ناوبانگ شادو پەسەندن

دەبن بە کاغەزی بەرەکەت و بێتەگەرەیی)[4]

ئەگەر لێرەوە بمانەوێ، جوان لە ناوەڕۆکەکانی زمانی شیعری ئەم شیعرە بکۆڵینەوە، دەبینین زمانێکی شیعرییەو لە قاڵبی پەخشاندا وێنەکانمان پێشکەش دەکات، یان بە پێی بۆچوونی (جان کۆهین) بە پەخشان ڕووبەڕووی شیعر دەبینەوە، ماتەریاڵەکان هەموو کۆمەڵێ ماتەریاڵی زمانەوانین، بەڵام لە پشتیانەوە، توانایەکی ئێستێتیکی زاڵە. ئەگەر وەکو کۆلاژ و مونتاژیش تەماشای بکەین دەکرێ بڵێین، کۆمەڵێ وێنەن، بە ئەنقەست خوێنەر دەخەنە بەردەم کۆمەڵێ بۆشاییەوە، بڕوانە ئەم وێنانە:

(بازێك ئاسمانی پێوا

ڕێبواری ماندوو تێدەپەڕێ بە هەموو ڕێگاکاندا

خوا بە شێوەیەکی جوان لە دەموچاوی کتێبەوە دێتەدەرێ

ددانی خۆی دەگوشێ

---

[3] - یەکێکە لە شیعرەکانی نێو کتێبی ((خەون وا خۆی گێڕایەوە))، کە ئەکرێ قسەی لەسەر بکەم، لە لاپەڕە 39 تا69

[4] - سةرضاوةي ثصشوو لا39

ئاگردادەهێنێ

گەلاَكان دەبن بە كاغەزی بەرەكەت)[5]

ئەگەر ئەم دیمەنانە وەك مانا تەماشایان بكەین هەریەكەیان سەربەخۆ مانایەكن بۆ كۆمەڵێ كردار، ئەرك، جووڵە، ئەنجامدان، لە ئاسمانەوە دەست پێ دەكات، دێتە سەر زەوی و لەوێشەوە دەچێتە ناو كتێب و لە كتێبیشەوە دێتە دەرێ و پاشان دەست بەكار دەبێت بۆ بە ئەنجامدانی كۆمەڵێ چالاكی خۆبەخۆیی لە ددانی خۆیەوە دەست پێ دەكات تا دەگاتە خوڵقاندنی ئاگر، پاشان وێنەی گەلاَ دەبینین كە دەبێ بە كاغەزو ددان دەبینین دەگوشرێت. لە هەموو وێنەكان بزواندن و لە دایكبوون بەرچاو دەكەوێ، جووڵەی باز، ڕۆیشتنی ڕێبوارو هاتنەدەرەوەی خودا لە كتێبەوە، پاشان داهێنان دەبینین ئاگرو گەلاَ.

شاعیر (ئێستێتیكای بۆشایی لە نێوان ئەو دیمەنانە بەكاردەهێنێ بۆ خولّقاندنی جوانكاری جیاوازی، هەروەها جوانكاری تێكەڵكردن بەكاردەهێنێ بە مەبەستی كورتكردنەوەی زەمەن. مونتاژی شیعری یەكێكە لەو بەشە ڕەخنەییەی كە زۆر گرینگی بە لێكدانەوەی پەیوەندیەكانی نێوان ڕستەو وشەو مانا دەدات لە ناو بنیادی شیعریدا، شوبهاندنی شیعر بە وێنەو دیمەنی شانۆیی، یان سینەمایی هونەرێكە لەگەڵ پەیدابوونی سیمیۆلۆژیدا پەرەی سەندووە. بەهەرحاڵ ئەم شێوە مونتاژە بە ئاشكرا لە ناو ڕستەو وێنە شیعری و كارەكانی (سەباح ڕەنجدەر)دا دەبینرێ.

ئەگەر بەم چاوە تەماشای بنیادی مونتاژی ئەو وێنەیەی سەرەوە بكەین ئێمە لەبەردەم دوو دیمەنی تایبەتین، دیمەنێكی وەستاو و دیمەنێكی جووڵاَو شتەكان لە جووڵەن (خودا و مرۆڤ و باز) دێنە دەرێ و هەڵدەفڕن و ڕێ دەكەن، وەستاوەكانیش (كتێب و زەوی و ئاسمان)ن. ئەگەر ئەمانە لە چاوێكی نمایشیەوە تەماشا بكرێن، ئاماژەن بۆ پێكهێنان و برینەوەی ئەو پەیوەندیانەی كەشیعرییەتی سرووش دەیەوێ خۆی ئاوێتە بكات، لەگەڵ مەبەستە گشتییەكاندا.

ئەگەر شیعر شێوەیەك بۆ نمایش كردن و پێشكەشكردنی دیمەنەكان، بەلاَم ئەو هەستە بەدی دەكرێت كە سرووش كۆمەڵێ بابەتی پچڕاوی پەیوەستدارن، بۆشاییەكانی نێوان ئەو پارچەو دیمەنانە خوێنەر پڕیان دەكاتەوە، (ڕۆلاَن بارت) وتەنی: وشە لە ناو شیعری سرووشدا تەنیا ئاماژەیە، بەلاَم بە هاوپەیمانی لەگەڵ وشەو ڕستەكان لەگەڵ یەكتریدا شیعرییەتمان دەست دەكەوێ.

سرووش نایەوێ ببێتە تێكستێك بۆ مانای ڕووت، ئەگەر ئەو ئەركە ئەنجام بدات ئەوە ئەركی شیعرییەتی خۆی لە دەست دەدات، جوانكاریەكانی شیعر لە شیعرییەتدایە نەك لە مانا، زۆربەی نسكۆ و تێكشكانی شیعری بەرگری و ئایدیۆلۆژی لەوەدایە كە خۆئامادەكردنێك لە پشتەوەی ماناكانەوەیە، خۆ ئامادەكردنێك پاڵ بە شتەكانەوە دەنێت، ئەم خۆئامادەكردنانە ئەو پەیوەندیانە دەشێوێنن كە وشەكان دەیانەوێ لە نێوان خۆیاندا دایمەزرێنن.

لینــزی شیعری

[5] ـ سەرضاوةي ثصشوو لا

دەبێ ئەوەش بووترێ کە تەماشاکردن بەچاوی لینـــزی بۆ دیمەن و بەسەرهاتەکان، سەرەتاکەی لە ناو شیعری کوردی بۆ شیعری کلاسیکی دەگەڕێتەوە، واتە شیعری کوردی تەنیا چاوێك نەبووە، کە لینـــزی بەکارهێنابێت بۆ وردبوونەوە لە دیمەن و شتەکان، بەڵکو شیعری جیهانی و بەتایبەت شیعری فەڕەنسی لەم بوارەدا گەلێ نموونەی زیندووی تێدایە، هەر لە (شارل بۆدلێرەوە تا پۆول ڤێرلێن) دەیان گەورەکردنەوەی دیمەنە وردەکان بەدی دەکرێن، لە (گوڵی خراپە) ئەم نموونانە بەزەقی و جوانی دەردەکەون، بەو ئاستەی کە زۆربەی دیمەنەکان لەبەردەمماندا بە سانایی دەبینرێت و پێویستمان بەوە نابێت لەدەست نابینایی و چاوکزی بناڵێنین، نەخێر، هەروەها لەلای (ئارتور رامبۆ)ش ئەم حەقیقەتانە گەورەتر دەبێتەوە، لە شیعری کلاسیکی کوردی نموونەی ئەم شێوە لیـــنـــزانە زۆرن، کە بە پێی چاوی تایبەت ناڕواندرێتە دیمەنەکان بەڵکو بە پێی بیرکردنەوەی تایبەت لە هەموو ئەو وردەکاریانەی کە پەیوەستن بە هێزو توانای تێڕوانینی دیمەنەکان. کاتێ وردەکاریەکانی شیعری کلاسیکی دەخەینە ژێر وردبینەوە و بە شێوەیەکی قووڵ تێی دەڕوانین، دەتوانین ئەو ساتانەی تێدا ببینین کە ساتی وردی بیرکردنەوەو تێڕوانین و ڕامان و ژیانن، لە ناویاندا وردەکاریەکانی هەست و تێڕامان دەبینین. ئەم دەردی وردبینینە بە درێژایی سەقاڵبوونی شیعر بە هەستەکانی بیری ئەشق و ئایین و تەسەوف و مەرگ بەردەوام بووە، چاوەکانی ئەوان، بەڕاستی لینـــزی وردکەرەوەو پشکنین بووە، بڕوانە ئەم لینـــزەی (نـــالـــی) مەزن، چۆن مەزنی بە شیعر دەبەخشێ:

(ڕۆژ سەری کوڵمتە ڕووناکـی نـووری بەصەرم

شەو خەمی زوڵفتە تاریکیـــی گـــولـــێ ئەمەلـــم

یان دەڵێ:

لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان

بەیانی دا سفیدەی باخی سێوان

لە خەوفی تەلعەتی ڕۆژ هەروەکو شێت

بە ڕووزەردی هەڵات و کەوتە کێوان)[6]

ئەمەی سەرەوە نموونەیەك بوو لە وردەکاری و لینـــزەکانی شیعری کلاسیکی، ئەو نموونەیە هەر خۆی شایەدی لەسەر توانای چاو و بینینی وردی شاعیرانەی ئەو سەردەمە دەدەن.

وەسفکردن بەشێکە لە باڵای شیعر، وەسفکردن ئاوڕدانەوەیە لە هەموو ئەو هەستانەی کە شیعر دەیەوێ ماناکان لە دیوی خۆیەوە ببینێ، کاتێ کە بیری شیعری لە بازنەی خۆیدا دەسووڕێتەوە، تایبەتمەندییەکە دەکرێ تەنیا بە زمانی شیعر دایەلۆگی لەگەڵدا بکرێ، زۆربەی زۆری گرفتەکانی زمان لەوەدایە کە تۆ چۆن دەڕوانیتە واژەیەك و کەسێکی تر چۆن دەڕوانێ، ئەم مەسەلەیەش لە سیمیۆلۆژیادا پێی دەوترێ پەیوەندی نێوان دال و مەدلوول، ئەگەر ڕۆژ دال بێت بۆ ڕووناکی، گەرمی، ڕۆژ و ساڵ و مانگ، ئەوا مەدلوولەکانیشی بە پێی کەسێك بۆ کەسێك تر دەگۆڕێ، ڕەنگە لە مانای واقیعی خۆی لاداو ببێتە شتێکی ئێجگار جیاواز، دەکرێ ڕۆژ ببێ بە ئازادی بە کۆچ، بە هیوا، و.. تاد. لێرەدا مەدلوولەکان بە پێی پەیوەندیەکانیان دەگۆڕێن، ئەم ئەرکە لە ناو بنیادی شیعریدا گەلێك بە زەقی دەبینرێ، بەڵام ئەوەی کە گرینگە پەیوەندی

[6] ـ سةرضاوةي ثصشوو

نییە لە نێوان دال و مەدلوول و وردبوونەوە نییە لە ناکۆکی و دژەکان و لێکدانەوەی دوولایەنەی بنیادگەریانە نییە، بەڵکو ڕوانینە بە چاوێکی لینــزی بۆ وشەو ڕستەو برگەکان، لێرەدا ماناکە ئەوە نییە کە ئێمە بێین یەك بە یەکی وشەکان بە چاوی لینــزی شیعری گەورە بکەینەوەو لێی بڕوانین، بەڵکو مەبەستەکە چۆنییەتی گەڕانە بە چاوی لیــنــزی بە دوای وشە و مانا شاراوەکان.

چاوی لینــزی لە کتێبی (خەون وا خۆی گێڕایەوە)دا چاوێکە بەردەوام دەگەڕێ و لەم دیمەنەوە بۆ ئەو دیمەن بازمان پێ دەداو جار جارێ لە ئاستی دیمەنەکان دەوەستێ و بە زوم ئین بەرەو ناخ پەلکێشمان دەکات، ئەم سەخڵەتە لە زۆربەی زۆری بەشەکانی ناو ئەم کتێبەدا دەبینرێ، سیمایەکە لە سیمایەکانی ناباوی شیعری، واتە شیعر جەستەیەکە بەسەر یەك ڕێگادا دەڕوا. پاشان وەك گیانلەبەرێ دەبێ بە چەندین جەستە، هەر جەستەیەکیش ڕێگایەك دەگرێتە بەر، چاوێك دەبینین لە شەوەزەنگی تەنیاییدا بە دوای شتە ونەکاندا دەگەڕێ، لە پڕ دەبێتە دەیان چاو و لە هەموو کون کەلەبەرێکدا بەدوای پرسیاردا دەگەڕێ، شیعر ئەگەر لێرەدا پرسیار بێت لەسەر تەنیایی ئەوا لێرەدا پرسیارە دەربارەی گەڕان بە دوای تەنیاییدا:

(بازیش هێزو هۆش دەگەیەنێتە گەلاّ

دەبێتە هونەرمەند وێنەی ئەو لکانە دەکێشێ دەکرێنە زەمبیلەو سەبەتە

دەشتایی ڕووت و ئاسمانی نائومێد دەبن بە نێچیری لاواز

ڕووباری کەنار پڕ مرواری و ماسیگرە

باوەشی دەکاتەوە جگەرگۆشەکانی دەژمێرێت

سێبەری بەسەر بەردو درەختە ئارەزوو بەرزەکان درێژ دەبووەوە)

لەم کۆپلەیەدا میکانیزمی شیعری لە پنتێکدایە کە چاوێك هەیەو بەرانبەری دیمەنەکان ڕوو دەدەن، ئەم ڕووداوانە لە ناو عەقڵی لینــزیدا جار جار گەورە دەبن و جار جار دووردەکونەوە، بە جۆرێك خۆمان لەبەردەم دیمەنێك لە دروستبوون و ژیان و دووبارەبوونەوە دەبینین. پێش ئەم کۆپلەیەو دوای ئەم کۆپلەیەش پەیوەندیەکان بۆ شێوەیەك لە گۆڕانی ئەرك دەگۆڕێن، بەلاّم لینــزەکان هەموو شتەکان بە گەورەیی دەبینن، ئەم لینــزە تەنیا دیمەنەکان گەورە ناکاتەوە، بەڵکو وریاو چالاکە بە تێکەڵکردنی ئەو دیمەنانەی لە چوارچێوەی بازنەی گەورەکردنەوەکەدان.

باز دەبینرێ کە شتێکی مەعنەوی بە گەلاّ دەبەخشێ، لەولاشەوە هونەرمەندێ خەریکی کارێکی هونەریە، لە لایەکی دیکەوە شتێك ڕوو دەدات گۆڕانی سروشتیە و تێکەڵ بە فەنتازیا دەبێ، لەولاشەوە دیسان بە مرۆڤبوونی ڕووبار دەبینین دەبێتە باوەشێکی پڕ سۆزو ئەمەك....تاد. هەموو ئەمانە لە چاوی ئەو لینــزەوە دەبینرێ کە هەندێ جار وێنەکان گەورە دەکاتەوە، هەندێ جار وێنە دەگرێ ، لە هەندێ جێگای دیکەش دەبێتە مایکرۆسکۆبێك و ناخ و ڕۆح و خەیاڵ دەخوێنێتەوە. چاوی لینــزی (سرووش)، بەشە بە بەشی بە ناو چوار مەودای گرینگدا قووڵدەبێتەوە، یەکەم: مەودای ناخ، دووەم: خەیاڵ، سێیەم: سروشت، چوارەم: ئەودیوی وێنەکان، مەودایی ئاسایی سێ مەودایی مرۆڤیش دەخوێنێتەوە:

(خەونم لە تۆدا کەسە دوورەکانی بینی

قسەم لە تۆدا بووە گۆرانی

هەنگاوم لە تۆدا جۆگەلەی دەرەوەی پەرژینی هێنا ناو ڕەز)

ئەگەر بە لینـزی ڕوانین تەماشای ئەم کۆپلە بچووکە بکەین، مەودای ناخ و خەیاڵ لێرەدا بەرجەستەبوون، تێکستە، یان زمانی تێکستە لە (من) ەوە دەست پێ دەکات بۆ (تۆ) و دواجار لای (ئەوان) دەنیشێتەوە، ئەمە جووڵەی سێ مەودایی شیعرییەتی (خەونە کاتێ خۆی دەگێڕێتەوە)، واتە خەون و قسە و هەنگاو هی (من)ە، لە (تۆ) دا. واتە لە لایەك کەسی دووەم دەبێ بە کەسی دوور و گۆرانی و جووڵە، ئەمەش نیشتنەوە لای (ئەوان). ئەم شێوە سێ ئامرازو سێ مەودایە زمانی زاڵە لە سەرتاپای شیعری (سەباح ڕەنجدەر). لینـز لێرەدا بە چاوی کەس شتەکان نابینێ بەڵکو خۆیەتی خەون و قسەو هەنگاوی ئەوە لە بەرانبەریدا شتەکانی (ئەو) دەبینێ. هەر بۆیە دەبینین بەرجەستەبوونی ناخ لەو شتانەن کە لە هەستکردن بە کەسی دەرەوەی خودا بەرجەستە دەبێ.

هەروەها جووڵەیەك بەدی دەکەین، بەم شێوەیە دەست پێ دەکات لە خەونەوە بۆ قسە. پاشان بۆ هەنگاو، واتە خەون ئەو مەودا قووڵەی هەستی شاعیرە تەنیا لە حاڵەتی قسەدا دەردەکەوێ چی بووەو چی ڕوویداوە، پاشان دەبێتە کردار، کە ئەویش ئەنجامدانی کاری هەنگاو هەڵهێنانە.

مەودای سروشت و ئەدیوی وێنەکانیش دیسانەوە، وەك شێوەیەك لە بەمرۆڤبوون ئامادە دەبن بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکانی سەرشانیان، زمان لای شاعیر زمانی یاخیبوون و دووبارە تێکشکانی بنیادە باوەکانی سروشتە، ڕووبار لای ئەو ڕێ ناکات، بەڵکو پشتی زەوی دەخورێنێ، ئاسمان هەروا لەو بەرزییەوە تەوز بە مرۆڤ ناکات، بەڵکو باوەش بە سینگماندا دەکات، هەرچی شتە سروشتیەکان هەن لەودیوی وێنەی ڕووداوەکانەوە فرمانی خۆیان بەجێ دەگەیەنن:

(ساماڵەو جۆگەڵە خامۆشەکانی ناو دارستانی سنەوبەر
پەنجەیان خستوەتە ناو پەنجەی تریفەی شەیدا
کۆڕنیشی سەر دارستان چپەیەکی مەردانەی دا بە گوێیان
ئاگری نەجیبزادە لە چارەنووس هەڵنەهات
هەور بیر دەکاتەوەو سەرەڕۆ دەڕوا
یان بەدوای دەنگی کێڵگەیەکەوە دەچێ)

تەنیا ئەوەی لێرەدا مەبەستە مامەڵەکردنە لەگەڵ مەودا سروشتیەکان بە شێوەی ئەرکبەخشین بە سروشت کە ئەمەش هەر هەموو لە چاوی لینـزی شیعرییەوە بە گوێگر دەگات، وەرگر لەبەردەم وێنەیەکە نەك تەنیا دەیخوێنێتەوە، بەڵکو دەشیبینێ و چاوی ناوە بە دووربینەوەو لە ڕێگای نزیککردنەوەی وێنەکانی ناخەوە هەموو ئەو ساماڵ و جۆگەلانە دەبینێ کە پەنجەیان خستووەتە ناو پەنجەی تریفەی شەیدا، یان چرپەکان بە چاو دەبینن کە چۆن لە پەناگوێی ئەواندا چرپەی خۆی بە گوێیان دەدا.

چاوی لینــزی ئەم شیعرە تەنیا لە مەودای وێنەگرتن و گەورەو بچووککردنەوەدا ناوەستێ، بەڵکو وێنەکانمان جارێك بۆ گەورە دەکاتەوە و جارێکیش بچووك، لەمەش بترازێ بیرگەی ئەو لینــزە لە ناخی خۆیدا هەندێ یادگاری تۆمار دەکات، ئەو یادگاریانە دەبنە سەرەتای دەسپێکردنی مێژووی هەڵکۆڵینی شیعرەکە، کە ئەمەش تەنیا بەوە دەردەکەوێ کە بتوانرێ بە ناو چینەکانی ئەو بیرگەیەدا شۆڕببینەوە، کتێبێك هەیە کە ئێمە دێنێ، لەودا خەونەکانی کەسە دوورەکان دەبینێ، خەون

تەنیا بە چاوی وردو بیرگە نەبێت کەسە دوورەکان نابینیّ:

(کتێبی چی ئێمەی هێنا
خەونم لە تۆدا کەسە دوورەکانی بینی
قسەك لە تۆدا بووە گۆرانی
هەنگاوم لە تۆدا جۆگەلەی دەرەوەی پەرژینی هێنا ناو ڕەز
ئالأم لە تۆدا ئارمی ڕۆژی چاپکرد) [7]

ئەگەر سەرتاپای شیعرەکە وەك نهێنییەك تەماشا بکەین، ئەوە لە ناخی یادگارییەکانی لیـــنــزی ئەم شیعرەدا کۆمەڵێ نهێنی هەن بەردەوام دەگەڕێینەوە سەری، ئەوانەش لە دوو شێوەدان، یەکەمیان ڕۆحن و ئەوانی دیش هەست و سۆزو یادگارن. بازو ئەسپ و شاعیر لەلایەك و لەولاشەوە کتێب و خەون و ماتەریاڵ.

قسەکردن لەسەر سەرتاپای ئەم شیعرە وەکو یەکەیەکی یەککگرتوو کارێکی سەختە، زۆربەی بەش و برگەکانی ئەم شیعرە بریتین لە بەسەرهاتێك بە دوو گەڕانەوە دەست پێ دەکەنەوە، ئەویش گەڕانەوەیە بۆ لای نووسەری هەموو ژیان و کتێب و باز، کەواتە سێ کوچکەی (مرۆڤ و کتێب و گیاندار) سووری ئەم شیعرە تەواو دەکات.

وردەکاریەکان تەنیا ئەوە نین کە گێڕانەوەی زمان بن، بەڵکو وردبینی لە نێوان وشەکانیشدا دەردەکەوێ، وردبینی لە هەڵبژاردنی جۆرەکاندا، گیانلەبەران، ماتەریاڵ، وەرزو سەردەم. هەر هەموویان ئاماژەن بەوەی کە چاوتیژی شاعیر چاوتیژی هەڵبژاردنی وردەکاریەکانی ژیانە، بۆیە ئەوەی ئەو دەیبینێ چاوی ئاسایی نایبینێ ئەوەی ئەو تێبینی دەکات لەگەڵ ئەو زمانانەی کە باس لە ژیان دەکەن جیاوازی هەیە، باس لە بەشەکانی ژیان دەکەن، هەندی لەو نموونانە، دەتوانین لەم چەند کۆپلانەدا بەرجەستەی بکەین:

(باڵی بۆنخۆشی یەك بازن
ڕووباری کەنار پڕ مرواری
سەدەف گەرمایی دەداتە پێیەکانی
یاقووت گەرمایی دەداتە پێیەکانی
ئەڵماس گەرمایی دەداتە پێیەکانی
ئاسن دەمارەکانی لە خوێن ڕایان کردووە
تاسەی لووتکە
ڕازی لووتکە
وێڵی لووتکە

[7] - سترضاوةي ثصشوولا 48

مەستی لووتکە)

ئەمانەی سەرەوە ئەو شتانەن کە ئێمە تەنیا دەبێ بەچاوی لینـــزی بیانبینین، لەبەر ئەوەی هیچ چاوێك نییە بتوانێ بۆنخۆشی باڵ وگەرمایی سەدەف و ئەڵماس و یاقووت ببینێ، بزانێ تاسە و ڕازو وێڵی لووتکە چۆنە. ئەمە سنووربەزاندنی شاعیرە لە بینینی شتەکان، نەك تەنیا چاوی بازی هەیە، بگرە لە بازەکەی خۆشی چاوتیژترەو زیاتر دەچێتە ناو خەیاڵات و بۆن و بەرامی شتە سروشتی و ناسروشتیەکان، هەندێ لە دێرە شیعرییەکانی ئەم قەسیدەیە کە باس لە وردەکاریەکانی بۆن و هەست و بینین و بەرکەوتن دەکەن . هێزو توانای لە ڕادەبەدەرم بەبیردەهێننەوە، کاتێ شاعیر لە سێبەری وڵاتدا بزر دەبێ، ئەو کاتە بەهای سێبەر دەزانێ، کاتێ حەز لە تامی بەرد دەکات چێژی سێوو بادەمی تێدا دەدۆزێتەوە. نەك ئەمەش سنووری مامەڵەکردنی ئەو لەگەڵ شتە وردەکاندا، جۆرێك لە ناباوی بە شیعرەکانی بەخشیووە، نەوەستانی ئەو لە سنووری یەك مەودایی شتی وای کردووە کە گشتگیری پشکنین و گشتگیری مەوداکانی بەرزی و نزمی و کێو و نشێو و دەشت و ساراکان بەرفراوان بن.

جار جار ئەو لە سنووری سروشتیش دەچێتە دەرێ و مامەڵەی وردەکاری لەگەڵ ماتەریاڵەکانی دەوروبەری خۆی دەکات و کاغەزی سپی دەخوێنێتەوە: (لە سپیاتیی کاغەز ژیان بەسەردەبا) و (حاڵیشە لە جادووی تاریکی) لای ئەم (جادوویانەی تایبەتییە و دەشزانێ سیسبوونی خونچە دڵتەنگی خوایە).

ئەگەر ئەوەندە لە نهێنییەکانی سروشت و دەوروبەری خۆشی دەرچین، بەرەو وردەکاریەکان دەڕۆین کە ئەویش گەردوونە، ئەو تەنیا ئەوە نابینێ، بەڵکو تێکچوونی گەردوون و سیسبوونی خونچەکان دەبینێ:

(نووسەری هەموو ژیان
گڵۆپی مەودایەکانی گفتوگۆی ڕەش کردووە
حاڵیشە لە جادووی تاریکی
تاریکی یانەی تایبەتییە
دەشزانێ سیسبوونی خونچە دڵتەنگیی خوایە
دڵتەنگیی خوا زەنگی کەوتنی تەواوی زەوییە)

پاش ئەوەی لەو هەموو شتە دیارانە وردەبێتەوە، پاش ئەوەی نهێنی هەموو سروشت و حاڵەتەکانی سروشت دەپێکێ، لەبەردەم ئاوێنەی حاڵەتەکانی خۆیدا دەوەستێ. ئەمجارە ڕووی لینـــــزەکەی دەکاتە ناخ و شۆڕدەبێتەوە، هەرچەند ئەم شۆڕبوونەوەیە هەروا بە ئاسانی ڕوونادات، ئەو ڕوانینەی بۆ دەوروبەرو دەرەوەی خۆیین، هێزو وزەیەکی تایبەتی دەوێ، بەڵام ڕوانین و گەڕانەوە بۆ ناخ، هەوڵێکە بۆ ناسینەوەی حەقیقەتی ناخ، ڕاستیەکانی ویژدان و تێڕامان و تێفکرین، هەوڵە بۆ تێکشکاندنی سنووری نێوان ناخ و دەرەوە، لە جوانترین کۆپلەدا بەرجەستەی ئەم ڕاستیە کراوە:

(باز لە گەرمایی ئاگری پیس نەبوو فامی کرد بۆنی ڕیای لە دەنووکی سڕی
پڕە لە سۆز بە تەواوی ڕازەکانی برادەرایەتیت لەگەڵ دەبەستێ

کتێبی چارەنووس دادەگیرسیٚ دەروونت دەگات بە درەوشانەوە

پڕە لە بێگەرد بە تەواوی ڕازەکانی برادەرایەتیت لەگەلٚ دەبەستیٚ

کتێبی چارەنووس دادەگیرسیٚ دەروونت دەگات بە درەوشانەوە

پڕە لە بەندەناس بە تەواوی ڕازەکانی برادەرایەتیت لەگەلٚ دەبەستیٚ

کتێبی چارەنووس دادەگیرسیٚ دەروونت دەگات بە درەوشانەوە

پڕە لە جەربەزە بە تەواوی ڕازەکانی برادەرایەتیت لەگەلٚ دەبەستیٚ

کتێبی چارەنووس دادەگیرسیٚ دەروونت دەگات بە درەوشانەوە)[8]

ئەگەر لیـــنـــزی ئەم شیعرە هەولێك بێت بۆ وردکردنەوەی پێویستییەکانی بیرو داهێنانی شیعری. ئەوە هەوڵیشە بۆ وردبوونەوە لەجەستەی شیعر، هەوڵە بۆ ئاوەدانکردنەوەی ماڵی ڕۆح و ماڵی گیان.

نەفیکردن و دژە نەفی

پیٚ دەچیٚ ئەو دژانەی لەبەرانبەر ڕەتکردنەوەکاندا قووت دەبنەوە، زۆرجار دووبارەببنەوە، دووبارەبوونەوەی ئەم حاڵەتە، زیاتر پەیوەستە بە بنیادی شیعرەکەوە، پەیوەستە بە شێوەی گێڕانەوەی شیعری و ڕیتم و شەپۆلی هەڵچوونی ئەو وێنانەی کە گەورەو بچووك دەبنەوە، نەك ئەمەش ژمارەیەکی زۆر لەو وێنانەی لەم ناوەندەدا دەردەکەون، پەیوەستن بە پێداگرتن و ڕەتکردنەوەو هەڵگەڕاندنەوەو ڕاستکردنەوەی وێنەکان، بڕێکی زۆر لەو وێنانەی لەم ئاستەدا دەیانبینین لە ناوەندی شیعرەکەوە دەست پێدەکەن و بە پێی بنیادی ستوونی هەنگاو هەڵدەهێنن. پێشکەشکردنی وێنەیەك، یان بەسەرهاتێك بەو شێوەی کە شاعیر مەبەستێتی، یان دەربڕینێکی واقیعانەیە دەربارەی ژیان، پاشان لەهەمان ساتدا پێشکەشکردنی دژە وێنەیەك وێنای حاڵەتێکی تەواو پێچەوانەی ئەوەی یەکەم. پێموایە ئەم بنیادە کاریگەرییەکە کەم تا زۆر بنیادێکە سەرچاوەکەی لە شیعری کلاسیکییەوە وەرگیراوە، بەڵام لە شێوەی بنیاد و مەودایەکی مۆدێرنترەوە.لە قەسیدەی (سرووش) لە چەندین برگەدا ڕووبەڕووی ئەم شێوە نەفیکردنە دەبینەوە:

(دوو بازی وشیارو دڵسۆز

بەسەر دەرگای دیواری نووسراو

ماتی و بێدەنگیان دروست کرد

چیم نەپرسی)[9]

لێرەدا ساتێك ڕادەوەستیٚ و پاشان دەگەڕێتەوە سەر هەمان وەسف. هەمان دیمەن و هەمان کاراکتەر، بەڵام تەواو پێچەوانەی ئەوەی سەرەوە:

(دوو بازی وشیارو دڵسۆز

بەسەر دەرگای دیواری نووسراو

---

[8] - سةرضاوةي ثَيشوو لا 59

[9] - سةرضاوةي ثَيشوو

ماتی و بێدەنگیان شکاند

چییان نەپرسی) [10]

ئەگەر لە بڕگەی دووەم بڕوانین، ئەمجارە هەر ئەوان شتێك تێکدەدەن و خۆشیان هیچ ناپرسن تەواو پێچەوانەی ئەوەی سەرەوە شتێك دروست دەکەن کە ئەویش ماتی و بێدەنگییە، بەڵام هیچ ناپرسن. لەم بڕگەیەدا سەرەڕای ئەو نەفیکردنەی سەرەوە، شێوەیەکی دی لە نەفیکردن هەیە، کە پێی دەوترێ نەفیکردنی ناوکۆیی، کاتێ مرۆڤ مات و بێدەنگی دەشکێنێ، دەست بە ورتەو قسەو دەربڕین دەکات، کاتێ لە بڕگەی دووەم ماتی و بێدەنگی تێکدەشکێ لە جیاتی ئەو بێدەنگییەکی سەرتاپاگیر دێتە کایەوە، ئەمەش هەوڵێکە سرووش دەیەوێ پێمان بڵێ، هەموو تێکشکانی شتێك مانای دروستبوونی شتەکەی دیکە نییە، تێکشکانی گریان. مانای پێکەنین و نەمانی ماتی. مانای ورتەو نەمانی تەنیایی. مانای تێکەڵبوون نییە. هەر لەسەر هەمان ڕیتم و هارمۆنی سرووش لە چەند جێگایەکی دی دەگەڕێتەوە بۆ ناو ئەو شێوە نەفیکردن و هەڵگەڕاندنەوەیە:

(ڕێزێکم بۆ ئەسپ دانا

ئەسپ بەکەلکێشی دەوڵەمەندە

کێ ئاوی دایە ئەو ئەسپە

لەخۆبایی کرد

کێ ئەو ئەسپەی لە ئاو ڕەواندەوە

دڵشکاوی کرد) [11]

ئاودان و لەئاو ڕەواندنەوە دوو حاڵەتی دژ بەیەکن، کارەکتەری ئەم ئاوە ئەسپە، جارێ تینووە. جارێ تێرئاوە، جارێ تەوژمی تینوێتی تەنگی پێ هەڵدەچنێ و جارجاریش بەرەو دنیای تەنیایی دەبات، سەرەڕای هەموو ئەمانەش لە نێوان دوو کەوانەی بوون و بێدەنگیدا دێت و دەڕوا، لەم دژایەتییەدا جۆگەلەیەکی مەودا کورت و ڕۆح تێری ناو دێڕی شیعرەکان چیرۆکی تەنیایی ئەم ژیانە دەگێڕێتەوە. تەنیا لەو سنوورە ناوەستێ، بەڵکو لە بازەوە بۆ ئەسپمان دەبات، لە ئەسپەوە بۆ ئاو لە ئاویشەوە بۆ ڕۆشنایی ماڵەکان، ئەم تەوژمی دژایەتی و نەفیکردنە سروشتێکی ڕۆحی شیعرەکەیە، دەربڕینی شێوەکانی ژیان و بیرکردنەوەی ئەو مرۆڤانەیە، کە شاعیر ڕووبەرێکی فراوانی شیعرەکەی بۆ تەرخان کردووە، شێوەی بینینی مرۆڤ و ڕووداوە بێ مێژووەکانە، ئەو بوونەوەرانەی بەردەوام لە دڵەڕاوکێ و هەستکردندان بە ونبوونی ناسنامە و ونبوونی جوگرافیاو دوودڵی لە نێوان ئەمەکداری و بێ ئەمەکیدا :

(ڕۆشنایی لە ماڵەکاندا

ڕەنگ و ڕووی منداڵەکانی کردووەتەوە

خوا ئەی هەمیشە دڵگەرم

هەمیشە دڵنەرم

هەمیشە سادە

تاریکی لە دارستانەکاندا ڕەنگ و ڕووی ئاسکەکانی هەڵبزڕکاندووە) [12]

---

[10] - ستةرضاوةي ثصشوو
[11] - ستةرضاوةي ثصشوو
[12] - ستةرضاوةي ثصشوو

بڕوانە لەم وردەکارییانەی کە دەیبینن، شیعر هەوڵی ئەوە دەدا تێبینی و وردەکاریەکانی وشە بەڕاستی بەکاربێنێ، ئەگەر ئێمە لەیەکەم ڕوانینماندا بۆ ئەم قەسیدەیە، بڕیارێکی سەرپێی بدەین، ئەوە دەڵێین ئەم زمانە بۆ ئەوەندە تێکشکاوانە شیعر دەڵێ، بەڵام کاتێ وەك مەلەوانێکی بن دەریا بە خۆمان و ئامێرەکانی هەناسەدان گەڕانی ورد بەناو ئەستێرەماسی و پەپوولەماسی و سەرەبچووکەکانی کەناڵەکاندا دەکەین و لەڕۆح و زمانی دەریای شیعرەکە ورددەبینەوە، ئەو کاتە بۆمان دەردەکەوێ لە ناو چ زمانێکی پڕ زاراوەو ڕەسەندا مەلەدەکەین. هەروەك چۆن دەربڕینە شیعرییەکان سەرسامان دەکەن، چۆن نەفیکردنەکان ئەمبەرو ئەوبەرمان پێدەکەن، هەرواش زمانی سرووش لە ناو گێژاوی گەمەی زمانەوانیدا دەمانهەژێنێ.

جارێکی تر لەبەر ڕۆشناییدا تووشی تاریکی ئەو نەفیکردنانە دەبینەوە کە شیعر لەگەڵ خۆیدا باری کردووە. لەو کۆپلەیەی سەرەوە، دوو سیما لەبەردەمماندان، دوو سیمای پڕ پاکیزەیی و پاراوی، دوو سیما شاعیر لێرەدا لەگەڵ دوو شتدا بەراوردیان دەکات لە خۆیان پاکیزەترن (منداڵ) و (ئاسك) سیمبوڵن بۆ پاکی و بێگەردی و وردبینی لەبەرانبەریشدا ڕۆشنایی و دارستان، یەکێکیان دارستانە کە پڕ بووە لە تاریکی و ڕوخساری پاکیزەیی ئاسکۆڵەکان هەڵدەبزرکێنێ، ئەوی تریان ڕێك بە پێچەوانەوە ڕووناکییەو ڕووی ئەو منداڵانە جوانتر دەکات کە خۆیان جوانترن. لێرەدا سیمبوڵی تەماشاکردن پەیوەندیەکە لە نێوان چاوو ڕوانین، یەکێکیان بینینە کە ئاماژەیە بە خۆشی و کراوەیی و دڵفراوانی، ئەوی تریان تاریکییە کە ئاماژەیە بە کوێری و نابینایی و ڕەشبینی و خەم. لە یەك جیهاندا دوو پاکیزە منداڵ و ئاسك جارێ جوانن و گەشن، جارێکیش پڕن لە ئازارو نەهامەتی.

بەردەوام لە پێکهاتەی ئەم شیعرەدا ئەو وردەکاریانەی نەفیکردن بەدی دەکەین، پێموایە شیعرەکە بەو بنیادەوە جوانە کاتێ بەراوردکاریەك بە ئەنجام دەگەیەنێت لە نێوان هەردوو دیوی شتەکان، جارێ لە نێوان شەنگی و دزێویدا، جارێکیش لە نێوان دوو شتی جوان و دوو شتی دزێودا، بەراوردکاری لای شاعیر ئاماژە نییە بۆ دوو نموونە ناچوون یەك بە ئەندازەی ئەوەی ئاماژەیە بە بەراوردکاری نێوان دوو حاڵەت، دوو حاڵەت کە ڕۆحی شیعرئاسایی خەونەکان بەو شێوەیە دەگێڕنەوە.

هەر لەو سنوورەشدا ناوەستێ، لە نێوان مەملەکەتی وشەکانیدا ئەو کونجانە بنیادەنێ کە داڵدەی بێخانووە کەسادەکان دەدا و وەسفی ئەو ئاسمانە جوانە دەکات کە لەبەر دووکەڵ و قەرەباڵغی ژیان لێڵ بووە:

(دوو کتێبەوان کوڕە گەورەی ئاسمان و زەوی یان ئا و نا

لە ژوورێکی لاکەوتە ئێمەیان دۆزیەوە

بە لێوی وشك و قاقای لە خۆڕازیبوونەوە هاواریان بەسەردا کردین)[13]

لێرەدا نەفیکردنەکە لە نێوان یەك دیمەن و دوو کارەکتەرە، کەئەوانیش دوو ئەفسانەن، دوو کوڕی گەورەن، بەڵام دوودڵی لەوەدایە ئاخۆ ئەوان کوڕی گەورەی ئاسمانن، یان کوڕی گەورەی ئاسمان نین، کە ئەمەش بۆ خۆی دووبارەکردنەوەی ئەو پرسیارەیە کە بەردەوام مێژوو، ئایین، ئەفسانەکان کردوویانە، ئەم نەفیکردنەی لێرەدا دەیبینین، تەواو پێچەوانەی ئەوانی دیکەیە، لێرەدا نەفیکردنەکە لە نێوان چەند دیمەنێك، یان چەند ڕووداوێك نییە، ڕەفزکردن و قبووڵکردنی یەك حاڵەتە کە ئەویش بەکوڕبوونی دوو کتێبەوانە بەکوڕبوونی ئاسمان، یان زەوی. لێرەدا گومان زاڵە، ئەگەر لە بەشەکانی تردا یەقین و دڵنیایی لەبەراوردکردنەکاندا هەبووبێ ئەوا لێرەدا گومان باڵی بەسەر ڕووداوەکەدا کێشاوە، گومانەکەی ئێرە لە گومانی

[13] ـ سةرضاوةي ثصشوو

(هاملێتی و دیکارتی) دەچێ، ڕەنگبێ شاعیر بێ ئەوەی ئاگاداری ئەو حاڵەتە بێت لە نێوان شێوەیەك لە گومانی سۆفیگەریدا ئەم پرسیارە دەكات.

جۆرێکی تر لە شێوەی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو دژایەتییەی کە لە شیعری (سرووش)دا دەبینرێ، ئەو شێوەی کە ئێمە بەردەوام ڕووبەڕووی ناچوونییەکی دیمەنەکان دەبینەوە، تفەنگ و گوللە، دوو زاراوەن شانبەشانی یەك هەن، بەڵام شاعیر وا نایانبینێ، ئەو لێرەدا گوللە بە تاوانبار دەزانێ و تفەنگ بە ئاشق، وا لە وەرگر دەکات، بەگومان بێت لەوەی کە لێرەدا شیعر بۆ دەیەوێ ئەم بەراوردکاریە بکات، بۆ دەیەوێ بمانکاتە بەرگێك و لە ناو دنیای ئەمڕۆ ڕامانگرێ. تفەنگ و میکرۆفۆن دوو سەرچاوەن بۆ یەك سیمبوڵ، هەردووکیان هەڕەشەو ترس پەخش دەکەنەوە، هەردووکیان مردن دەچێنن، هەڕەشەی کوشتن، کوشتنی جەستەو ڕوح لای تفەنگ و کوشتنی هەست و ویژدان لای مایکرۆفون. تفەنگ جارێ بە دەستی جەلادەوەیەو جارێك لە دەستێ شۆڕشگێڕ، جارێك ڕاوی گورگ دەکات و هەندێ جاریش ئاسکۆڵەکان خەڵتانی خوێن دەکان. مایکرۆفۆن هەرجارەی لەبەردەستی یەکێکە، جارێ هەست دەژێنێتەوە. وەکو کۆتریش برێك کات خۆشەویستی لە وێنەی وشەدا دادەبارێنێ بەسەر هەست و ڕۆحە نسرمئاساکان. بەمجۆرە نازانین لە چ سێبەرێکدا باس لەم بەراوردکارییە بکەین، تەنیا ئەوەندە دەڵێم ئەمە نەفیکردنێکە لوولە لوولە ڕەت دەکاتەوە.

هەر لە گۆشەی ئەم بەراوردکاریە چاومان بە چەندین وێنەی دی دەکەوێ کە لێرەدا دەمەوێ ئەو نموونانەش وەك شێوەیەك لە مامەڵەکردنی شاعیر بیانخەمە ڕوو. گۆڕانکاری لە دژایەتییەکان شێوەی جۆراوجۆر دەگرنە خۆیان، دژایەتیکردنی جەستەخوازی، دژایەتیکردنی کیمیاگەری،دژایەتیکردنی هاوکێشەیی و ململانێ.....تاد:

(نووسەری هەموو ژیان

گڵۆپی مەودایەکانی گفتوگۆی زەرد کردووە

حاڵیشە لە میهرەبانی ڕووناکی

ڕووناکی یانەی تایبەتییە

دەشزانێ گەشانەوەی خونچە دڵخۆشیی خوایە

دڵخۆشی خوا مۆسیقای ڕاپەڕینی تەواوی زەوییە

مۆسیقا دەنگی ژیان بەگوێی

ئاسمان

برادەرایەتی

ئادەم

دەگەیەنێ

پێویستە ئێمە ئا یەك بڵێین

***

نووسەری هەموو ژیان

گڵۆپی مەودایەکانی گفتوگۆی ڕەش کردووە

حاڵیشە لە جادووی تاریکی

تاریکی یانەی تایبەتییە

دەشزانێ سیسبوونی خونچە دڵتەنگیی خوایە

دڵتەنگیی خوا زەنگی کەوتنی تەواوی زەوییە

زەنگ دەنگی مەرگ بەگوێی

ئاسمان

برادەرایەتی

ئادەم

دەگەیەنێ

پێویستە ئێمە نا یەك بڵێین) [14]

تەماشای پێکهاتەی ئەندازەیی ئەم شیعرە بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە وردبینی دژایەتییەکان لێرەدا لەوپەڕی وردبینیدایە، من لێرەدا ئەم دژایەتییە لە چەند ڕوویەکەوە دەخەمە ڕوو:

ڕووناکی بەرانبەر بە تاریکی

ڕازینەبوون بەرانبەر بە ڕازینەبوون

گەشبینی بەرانبەر بە ڕەشبینی

ئەگەر لێرەدا ئەم سێ حاڵەتە ڕۆحیە کە ڕەنگدانەوەی هەستی مرۆڤن، ئاماژەی ناو ئەم شیعرە بن، ئەوا دەگەڕێینەوە لای شیعرەکە بزانین ئەم دیاردانە چۆن خراونەتە ڕوو، بەڵام پێش ئەوەی بچینە ناو کرۆکی ئەو لێکدانەوەیە، دەبێ ئەوە بووترێ، لە سرووش دا تەنیا دەربڕینی دوولایەنەی دژەکان نییە، واتە بە شێوازە بنیادیەکەی تەنیا ململانێی نێوان ڕاست وچەپ، ڕەش و سپی، تاریکی و ڕووناکی نییە، بەڵکو ئەو ئەم مەودایەی تێپەڕاندووە، هەر جار جارێ لە نێوان ئەو دژانەش هاوتەباییەك هەیەو جارجارێك شتە نەگەتیفەکان هەموو پێکەوە شایی دەگێڕن، یان پۆزەتیفەکان دەبنە هاوەڵی نەگەتیفەکان، واتە سنووری دژایەتییەکان ئاشکرا نییە.

دێینەوە سەر شیعرەکە لێرەدا گڵۆپێك لەلایەن نووسەری هەموو ژیان هەڵدەکرێ، دنیا ڕووناکدەبێتەوە، لەولاشەوە هەر ئەو نووسەرە گڵۆپی هەموو مەوداکانی گفتوگۆ دەکوژێنێتەوە. ئەم داگیرسان و کوژانەوەیە کە شاعیر بە ڕەنگی (زەرد)و (ڕەش) ئاماژەی بۆ کردووە، دەلالەتێکی ڕەنگئامێزە کە شاعیر بە شێوەی بینیاری دەیخاتە ڕوو. کە ئەمەش ئەم داگیرسانەی کۆپلەی یەکەم شێوەیەکە لە گەشبینی کە تەنیا لەو حاڵەتەدا ناوەستێ، بەڵکو بەردەوام دەبێ لەوەی کە گەشانەوەی خونچە دڵخۆشی خودایەو دڵخۆشیش مۆسیقای ڕاپەڕینە، کە ئەمانەش هەر هەموویان گەیەنەری دەنگی ژیانن، بەڵام لەولاوە کاتێ کە نووسەری هەموو ژیان گڵۆپی مەودای گفتوگۆ ڕەش دەکاتەوە، تاریکی دەبێتە یانەی تایبەتی. واتە کاتێ سیمبۆلی تاریکی کە ڕەشبوونەوەی گڵۆپە دەردەکەوێ، لەگەڵیدا ڕەشبینی و تاریکبینی و سیسبوون سەرهەڵدەدا، لێرەشەوە جارێکی تر وردەکارییەکانی ڕەشبینی سەرهەڵدەدا کە بریتییە لە دڵتەنگی و کەوتنەخوارەوە و مەرگ. ڕازینەبوون لەم شیعرەدا دەگاتە ئەو ئاستەی کە داوای ئەوە دەکات هەر هەموویان پێویستە (نا) یەك بڵێین.

سەرەتا داوای (ئا) یەکی دەکرد، بەڵام ئێستا داوای (نا) یەك دەکات.

---

[14] - سةرضاوةي ثصشوو

هەر خودی (ئا) شێوەیەکە لە وەڵام و شێوەیەکە لە ڕازیبوون و ڕووناکی و تەسکینی کە ئەم لە بنیادی ئەو شیعرەدا دەردەکەوێ، هەربۆیە هاوتەریبە لەگەڵ ڕەنگی گەش و زەرد، کە سیمبوڵی هەتاو و ڕووناکییە، لەولاشەوە (نا) دیسان وەڵامە، بەڵام وەڵامی ڕەتکردنەوە و ناڕازیبوون و دڵتەنگی، لە ناو ستراکچەری ئەم شیعرەدا وتنی نا، ڕەنگە لە مانا ئاساییەکەیدا شتێك بێت بۆ ڕەتکردنەوە، بەڵام دەشێ ئاماژەش بێ بۆ تەسکینی و خۆشی. بەڵام لێرەدا هاوتەریبی تاریکی و کوژانەوەیە، کە ئەمەش ڕەنگی ڕەش باشترین ئاماژەی ئەو حاڵەتەیە.

دوا بەراوردکاری دژەنێوانی دوو نموونە، دوو سیمبوڵ، دوو هێما و ئیماگۆ، کە هەر یەکەیان لە چەند ڕوویەکەوە هێمای مێژوویی و فیکری و فەلسەفیان هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هێمای ئەفسانەیشیان هەیە. ئەو دوو نموونەیە، دوو باڵندەن، (کوندەبۆ) و (باز)ن. هەمیشە وا تێگەیشتووین کە ئەم دووانە یەکێکیان نیشانەی ئاژاوە و سیخوڕی و شوومییە، ئەوی تریان ئاماژەی نەمری و سەربەرزی و کۆڵنەدانە. هەرچەندە بۆخۆی ئەم شێوە بەراوردکارییە لەڕووی زانستی و پێکهاتەیی و کارەکتەرەوە تاڕادەیەك کارێکی گوماناویە، بەڵام مەودایی ئەم برگە شیعرییە، گشتگیریەکی پێوەیە، تەنیا ناوەڕۆکەکەی دەتوانێ، ڕاستیەکانمان پێ بڵێن:

(کۆندەبۆ ئەی پرسیارەکانی چارەنووس و دۆستی کۆیلەیی

باڵەکانت لە خێزانی ناکەس بەچە ڕوواون

ئاژاوەکانی زەوی بۆیە توانییان

شلی بکەن و لە فرین دای بگرنە سەر گردە نزمەکان

دڵنیاییت لە دەست دا

ژیان بەو ڕەنگە دەبینی دوژمنایەتی جۆشاندبی

هێلانە و ماڵ و سامانی باپیرانی فرۆشت

ئەم و ڕەچەڵەکی جەژنی بێکۆتاییان لە بەیندا نەبوو

لە دەنووکی نووسراوە ڕۆژگارێك چاوەڕوانمانە جێی شانازی نییە

کلیلی خەزێنە لە دەستی نەزانێکی دێرین دەشارێتەوە

بەدبین هیچیان زمانی خەزێنە فێرنابن

کتێبی چی ئێمەی هێنا دادەخرێ

***

باز ئەی پرسیارەکانی چارەنووس و دۆستی بێباکی

باڵەکانت لە خێزانی خانەدان ڕوواون

ئاژاوەکانی زەوی بۆیە نەیانتوانی

شلی بکەن و لە فرین دای بگرنە سەر گردە نزمەکان

دڵنیاییت لەدەست نەدا

ژیان بەو ڕەنگە دەبینی برایەتی جۆشاند بی

هێلانەو ماڵ و سامانی باپیرانی پاراست

ئەم و ڕەچەڵەکی جەژنی بێکۆتاییان لە بەیندا بوو

لە دەنووکی نووسراوە ڕۆژگارێك چاوەڕوانمانە جێی شانازییە

کلیلی خەزێنە لە دەستی زانایەکی دێرین دەناسرێ

ڕوونبین هەموویان زمانی خەزێنە فێردەبن

کتێبی چی ئێمەی هێنا دەکرێتەوە)[15]

ئەمەی لەم بەشەی شیعرەدا بەدی دەکەین، بەراوردکاریەکی پڕ وردەکاریە، لە نێوان دوو پەیوەندی یەکێکیان پەیوەندیەکی ناجێگیرو بێ بناغەو ڕەگ و نەچەقیوو لەسەر زەمینەی واقیع و ڕاستی، لەولاشەوە نموونەیەکی تر کە شکۆمەندی و خۆڕاگری و مەزنی لێ دەباری، پێموایە لەم کارەدا شاعیر نەیتوانیووە خۆی لەدەستی باویی ڕزگار بکات، هەر بۆیە ئەو سیمبوڵانەی بەو چاوە بینیووە کە هەموان دەیبینین، نەیتوانیووە لە شتە باوەکان ناباوی دروست بکات، (کوندەبۆ) و (باز) هەردووکیان پەیوەستن بە ئاسمانەوە، ئەوانەشی پەیوەستن بە ئاسمانەوە ناتوانن وەفاداربن بۆ زەوی، بۆیە نیشتمانیان ناسراو نییە، هەردووکیان باڵی فڕینیان هەیە، ئەو باڵێکە هی ناکەس بەچە، ئەوی تر باڵێکە سەرچاوەکەی خانەدانییە، کوندەبۆ زۆر بە ئاسانی لەبەردەم ئاژاوەکانی سەر زەوی دەپووکێتەوە، بەڵام باز هیچ کاری تێ ناکات. بەڵام لێرەدا شاعیر دابەزینی کوندەبۆ بۆ سەر گردە نزمەکان بە دۆڕانێك دەزانێ، لەچاو ئەو بازەی بەردەوامە لە فڕین و هیچ هێزێك ناتوانێ بیخاتە سەرزەوی.

لێرەدا دەمەوێ ئەوە بڵێم تاسەو ئارەزووی کوندەبۆ بۆ گردە نزمەکان، زیاتر خۆشەویستییە بۆ زەوی و دوورکەوتنەوەیە لە ئاسمان، کە ئەمە لای باز بەدی ناکرێ. هەرچەندە بە پێی نەریتی باو بازی فڕیو کۆڵنەدەرەو بەردەوامە لە فڕین، ئەمەش ئەو ڕوانینە باوەیە کە شیعرەکە خۆی تێیدا پێشکەش دەکات، بەهەرحاڵ بۆ کەسێك کە زوو دەکەوێ، دڵنیایی لەدەست دەدا. یەکێکیان ژیان بە ڕەنگی دوژمنایەتی دەبینێ، ئەوی تر بە ڕەنگی دۆستایەتی، ئەمەش بەراوردکاری نێوان (دۆڕاو) و (براوە)یە، (خۆفرۆش) و (سەرسەخت)ە، (سەربەرز)و (سەرشۆڕ)ە، کوندەبۆ ئاماژەیەکی نەرێیی هەموو خراپەکاریەکانە، باز ئاماژەیەکی ئەرێیی هەموو ئەو جوانی و سەربەرزیە. دوو پەیام لەم کۆپلەیەدا مانیفێست کراوە، هەردووکیان لەیەك سەرچاوەوە دەردەکەون کە ئەویش ئاوازە، خوێندنە، ئەمەش لەسەر دەنووکی بازو کوندەبۆ نووسراوە، دەنووك لێرەدا ئاماژەیە بۆ گێڕانەوەی نەوەکان بۆ یەکتری، یەکێکیان ڕێنوێنیکردنە بەرەو ڕاستی و نەمری و سامان و عەقڵ، ئەوی تریان ئاماژەیە بۆ درۆ و نەمان و هەژاری و نەزانی. لەوێدا واتە لەو شوێنەی عەقڵ و سامان هەیە، هەموو شتەکان دەچنە مێژووەوە، هەربۆیە کتێبێك دێت و دەکرێتەوە، لەولاشەوە کە نەزانی و هەژاری هەیە. هەموو شتەکان بە شاراوەو بێ مێژوو لەناودەچن. ئەم دوو هێما باڵندەیە، لە زۆر ڕووەوە لەیەك دەچن، تەنیا لە سروشتی هەڵفڕین و ڕاوکردن و شێوەی دەرەکی نەبێ.

[15] - سەرضاوةي ثصشوو

بەمرۆڤبوون و بەڕۆحبوون

لە زۆر کەلێن و کەلەبەری (سرووش)دا مامەڵەیەکی سیمیۆلۆژیانە بەدی دەکرێ لەگەڵ زماندا، زمانی شیعر بە پێچەوانەی کارەکتیزەکردنی دیمەن و شێوەکان، لە حاڵەتی باوەوە دەچێتە حاڵەتی ناباو، باوی زمان دەبێتە ناباوی، کەس دەبێتە کەسی نەناسراو، ئەگەر بڕوانینە سەرەتای ئەم شیعرەوە دەبینین شتێك هەیە پێی دەوترێ، نەناسراوەکان، لەم شیعرەدا نەناسراوەکان زۆرن، بەلاّم لە یەك سەرچاوەدا کۆدەبنەوە، کەئەویش تێمای بابەتەکەیە:

(ئەوی لە هەموو شتێك دروستکراو

تەواو مەست بە هەموو شتێك

کتێبی چی ئێمەی هێنا بە کراوەیی)

ئەگەر وەك وردبوونەوەیکی گراماتیکی تەماشای ئەو کەسە بکەین کە لە هەموو شتێك دروستکراوە، نازانین چییەو کێیە، نەناسراوێکە، پاشان شیعرەکە بەردەوام دەبێ لەو نەناسراویە:

(نووسەری هەموو ژیان لەناو خەون کەوتە سۆراخی ناونیشان

گەیشت بە گەورەترین ڕۆشنایی)[16]

دەزانین ئەو نەناسراوە نووسەری هەموو ژیانە، بەلاّم دیسان نەناسراوێکە ناونیشان و ئاماژەکردنێکی ڕاستەوخۆی بۆ نییە، ئەم ئاماژەی نەناسراویە لە ڕێڕەوی شیعرەکەدا چەندین جار دێتە پێشمان، زۆرجار هەوڵ دەدا ئەو گرێیانە بکاتەوە، کە لە ئاشکرابوونی بێزارە، بۆیە نەناسراوی شێوەیەکە لە دووبارەکردنەوەی گرێکوێرەکان. ئەم نەناسراویە هەندێ جار دەبنە گۆڕینەوەی دیمەن و تێماو کاراکتەرەکان لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی دی، ترانسفۆرمی شتەکان ترانسفۆرمێکی گشتگیرە، سەرتاپای تێماکان دەگەڕێتەوە. بە شێوەیەکی گشتی ئێمە لە شیعری کوردیدا ترانسفۆرمی بە مرۆڤبوونی شتەکان کەمتر دەبینین، لە بە شتبوونی مرۆڤەکان، هەروەها شێوەی مامەڵەکردنی ئاسایی ئێمە لەوەدایە کە بەسروشتکردنی مرۆڤ دەبینرێ، وەك بوونی مرۆڤێکی سەرسەخت بەچیایەك، یان بوونی مرۆڤێکی بێ نیشتمان بە دەریا. مرۆڤی ماندوو بە شەقامێکی تاوستان. پیرەمێردێ بە بەفرێکی سپی....تاد. ئەمە سەرەڕای بوونی شتەکانی دیکەش وەك بوونی دەستی سواڵکەرێ بە شار. پرچی کچێك بە ڕەشماڵ، دڵێکی شکاو بە ئێوارەیەکی پایز.. تاد. بەلاّم پێچەوانەی ئەم حاڵەتە واتە بە شتبوونی مرۆڤ. ڕەنگە لە شیعری کوردیدا شێوازێکی نوێتر بێ، ئەمەش حاڵەتێکە ڕەنگدانەوەشی لە شیعری کلاسیکیدا هەیە، نەك ئەمەش ژمارەیەکی زۆر لەو دیمەنانەی کە ئەمرۆ لە شیعردا بەرچاو دەکەون دیمەنی بە شتبوونی مرۆڤن.

لە (سرووش)دا حاڵەتی یەکەم بە زۆری دەبینرێ، واتە حاڵەتە ئاساییەکەی بە مرۆڤکردنی سروشت و دیمەن و شتەکان،

[16] - خەون وا خۆي طصأايةوة لا 40

بەلآم حاڵەتی دووەم بە شتبوونی مرۆڤ، دیسان ئەم حاڵەتەش دەبینرێ، کە ئەمەش کەمتر مامەڵەی قووڵی لەگەڵدا کراوە، نامۆبوونی شیعری کوردی لە نامۆبوون و نەبوونی ئەم دیاردەیە نییە، بەڵکو خودی ئەم دیارەدەیە لە شیعرەکانی: (نالی، مەحوی، حاجی قادری کۆیی، کوردی، وەفایی) و شاعیرانی کلاسیکیشدا بەرچاودەکەوێ، بەلآم لە شیعری نوێی کوردیدا کەمتر قوولبوونەوەی لەم بوارەدا هەیە، لەلای چەندین شاعیرێکی وەك: (ئەنوەر قادر محەمەد، جەلال بەرزنجی، لەتیف هەڵمەت، شێرکۆ بێکەس، جەمال غەمبار، محەمەد عومەر عوسمان) و شاعیری دیکەش ئەم شێوە مامەڵەکردنە کەم تا زۆر دەبینرێ.

هەرچۆنێ بێت ئەوەی مەبەستە دیاردەی بە شتبوونی مرۆڤ زیاتر گەڕانە بە دوای هاوشێوەکردنی دوو حاڵەت، یان دوو کاراکتەر، هاوبەرانبەرکردنی دوو دیاردە و دوو دیمەن و دوو سەرچاوە، یەکەمیان خودی دیمەنەکەیە، دووەمیش هاوشێوەکردنێتی بە مرۆڤ، ئەو مرۆڤەی کە لەو بارودۆخە جەستەیی و دەروونییەدا دەژی، کە پێی دەوترێ بەراوردکاری. ئەم شێوەی دیمەنانە لای (سەباح ڕەنجدەر) شێوەیەکن لە هاوشێوەکردنی بەرانبەر و نابەرانبەر. بەرانبەر بەو مانایەی تۆ شتێك بکەی بە مرۆڤ کە ڕێگای تێ بچێ و شێوەیەك بێ لە کارەکتەرو فسیۆلۆژی مرۆڤ، دووەم نابەرانبەر واتە هاوشێوەکردنی مرۆڤ بە شتێك کە هیچ هاوبەرانبەریەك لە نێوانیاندا نەبێ. نموونەکانی هاوبەرانبەری :

(زیندوویی
مردوویی
باڵی بۆنخۆشی یەك بازن
زەمینی وشك
ئاسمانی بەباران
ئەوانیش باڵی بۆنخۆشی یەك بازن
باڵێك هێندەی دووگردی نوێژ دڵنیاو بڵندو بە پەیمان
تەنیایی ئەی قووڵترین ڕاستی بە هەموو زەمیندا تێپەڕە
با هەڵەی کرد هاتە ناو دارستان
دەستی ئاشنابوو بە ڕاشڵەقاندنی هێلکەی گەرمی ناو هێلانە)[17]

ئەگەر بە بیرکردنەوەیەکی قووڵ لەم کۆپلە شیعرییە وردبینەوە، دەبینین، چەند دیمەنێکی نابەرانبەر بەرانبەر بە یەکتری وەستاون، وەك: (زیندووێتی، مردوویی، باڵ، زەمین، تەبایی) ئەمانە هەریەکەو سەر بە دنیاییەکی مرۆڤن، سەر بە هەست، گیان، جەستەن، بەلآم دەبن بە کاراکتەرێك، مامەڵەی شیعری لەگەڵ ئەمانەدا مامەڵەی هەست و ڕۆح و جەستە نییە، بەڵکو مامەڵەی بە مرۆڤبوونە، مامەڵەی بەڕۆحبوونە، زیندوویی و مردوویی دوو شتی غەیبانی و نهێنی ئامێزان، بەلآم دەبنە باڵ کە باڵیش، سەرچاوەیەکە لە جەستە، بەشێکە لە گیان، بەشێکە لە ڕۆح، جا ئیتر ڕۆحی مرۆڤ بێت، یان ڕۆحی ئاژەڵ و پەلەوەر. لەولاشەوە زەوی و ئاسمانیش کە دوو نموونەی سروشتین دەبنە باڵ، واتە دەبن بە ڕۆح، لە حاڵەتی سروشتی بێ گیانەوە دەبنە حاڵەتی فسیۆلۆژی گیاندار.

---

[17] - سةرضاوةي ثصشوو لا

کەواتە نا هاوبەرانبەریەك لە نێوان بەڕۆحبوونی شتەکاندا هەیە، لە هەستەوە بۆ جەستە، لە سروشتەوە بۆ جەستە، لە جەستەوە بۆ گیان، ئەمەش مەلەوانیکردنە لەناو ئارکیۆلۆژیەتی بیری بەڕۆحبوونی شتەکان، واتە یەك بە یەکی پەردەکانی لێکدانەوە هەڵدەداتەوە، بەڵام بە مرۆڤبوونی شتەکان زۆرن، کە دەتوانین چەند نموونەیەك بهێنینەوە:

(فریشتەیەکی ڕەخسیوی ساکار بە پێی کوتراو ڕادەکات

منداڵدان و کفن

لانك و گۆڕ

بێوچان بەدوایەوەن

ئاوی بەبەزەیی

گیای دلڕەق)[18]

هەرهەمان ئەو هاوبەرانبەریە لێرەدا دەبێتە بەراوردکاری لە نێوان دوو شێوە بوون، بوونێکی خەیاڵی و پیرۆزئامێز بەرانبەر بە بوونێکی ئاسایی، پاشان لێرەدا بەمرۆڤبوونی شت دێتە ئاراوە، فریشتە دیوێکی دیکەی مرۆڤە، بۆیە وێناکردنی فریشتە لە سەر شێوەی مرۆڤ، ئەوەندە جێگای سەرسوڕمان نییە، بەڵکو گرینگییەکە لەوەدایە کە ئەم شێوە دیمەنە دووبارە دەبێتەوە، هەر لەوێوە دێینە سەر ئەوەی کە ئەمجارە منداڵدان و کفن و لانك و گۆڕیش دەبنە ڕۆحدارو دەڕۆن و ڕێدەکەن، ئەم بەراوردکاریە لێرەدا سیمبولئامێزەکەی لەوەدایە کە منداڵدان جێگای گەورەبوون و ڕاکشانی منداڵە بە شێوەیەکی زیندوو، هەروەها لانکیش شێوەیەکی تری ئامادەبوونی زیندووێتیە، بەڵام کفن و گۆڕ دوو نەگەتیفی تری منداڵدان و لانکن، ئاماژەن بۆ نەمان و وەستان، واتە ڕۆح وەستان لەوێدایە، بەڕۆحبوونی منداڵدان و لانك بەرانبەرەکەی بە مەرگبوونی کفن و گۆڕە.

لە دێڕێکی تردا ڕێگا دەبێتە جادووباز، واتە ڕێگا لە ماتەریالێکی بەستەڵەك و بێڕۆحەوە دەبێتە کەس، کەسی جادووباز، کەسێك تەنیا شتێکی ڕاکشاوی بێ گیان نییە، شتێکە ئەرکێکی زیندووانە ئەنجام دەدات، ئەمەش شێوەکە لە بە ڕۆحبوونی شتەکان، واتە شاعیر پێویستی بە جێگۆڕکێی هەیە، واتە گۆڕینی ئەرکی مرۆڤ بە شتە نامرۆییەکان، هەروەها ئەوەی شاعیر ناتوانێ، یان ناوێرێ، یان نایەوێ لە ڕێگای مرۆڤی ڕاستەوخۆوە نیشانی بدات، پەنا دەباتە بەر خەسڵەتی بەلەجیاتیدانان، واتە هەوڵ دەدات، شێوەیەك لە هەستگۆڕینەوەو ویژدان گۆڕینەوە بە ئەنجام بگەیەنێت، لە نێوان مرۆڤ و شتەکانی تردا:

(ڕێگا جادووبازە بە ئاوازی مارش و بزەی فیلاوییەوە)

هەر لەو ئاستەدا ناوەستێت، هەندێ جار بەشتبوونی مرۆڤ دەچێتە ناو زاراوە کۆمەلایەتی و کولتوورییەکانەوە، لە جێگایەکدا دەلێت:

[18] - سةرضاوةي ثصشوو

(خانمی کەلەپوور داپیرەیەکی بە بەزەییە

دەفتەری تێبینییەکانی وەك پێویست ڕووناك نییە)[19]

خانمی کەلەپوور، ئافرەتێکە لە کرۆك و ناخیدا چیرۆکی ئەو هەموو بەسەرهاتانەی هەڵگرتووە، کە باس لە چیرۆك و شیعرو گۆرانی و فۆلکلۆر دەکەن. لێرەدا بەخانمبوونی کەلەپوور واتە بەخانمبوونی شتێکە، کە خەسڵەتی مرۆڤ وەردەگرێ، واتە لە حاڵەتە مەعنەویەکەیەوە دەردەچێ و دەچێتە حاڵەتە مرۆییەکەیەوە.

(تاسەی لووتکە

ڕازی لووتکە

وێڵی لووتکە

مەستی لووتکە)[20]

چوار حاڵەت کە تەنیا مرۆڤ و ڕۆحدارەکان تووشی دەبن، مەستی و ڕازو وێڵبوون و تاسە، خەسڵەتن بە ڕۆحدار دەبەخشرێن، بەڵام لێرەدا دەبنە بەشێك لە بوونی لووتکە، واتە بە شتبوونی مرۆڤ لێرەدا بە لووتکەبوونی مرۆڤە.

لەو بڕوایەدام یەکەمین و سەرەکیترین ئامرازەکانی شاعیر وشەیە، بە وشە ئەو گۆڕانکاریانە دەخاتە ڕوو کە دەربڕینی پێویستییە شیعرییەکانین، بەڵام ئەوەی لای ئێمە و لای شیعری ئێمەدا هەیە کەمی وشەیە، کەمی زاراوە دەستەواژە شیعرییەکانن، بەڵام زاراوەکانی بە ڕۆحبوون لەم شیعرەدا باڵی بەسەر بەمرۆڤبوونی شتەکاندا کێشاوە، بڕوانە ئەم بەراوردکاریانە:

دەشتێکی ڕووت ---- نێچیری لاواز[21]

ئاسمانی نائومێد ــــــ نێچیری لاواز[22]

شینایی ئاسمان ــــــ پێغەمبەر[23]

بەهەرحاڵ لەسەرتاپای شیعرەکە ئەم بە ڕۆحبوون و بەمرۆڤبوون دەبینین، یان بە پێچەوانەوە بەمرۆڤبوونی شتەکان بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

خەم دەبێتە مرۆڤ

نەخۆش دەبێتە هەتاو

دیوار دەبێتە کابرایەکی پیر

شار مرۆڤێکی خوڵاوی

باران ژنێکی شەرابی

یان بە پێچەوانەوە، بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

---

[19] - سةرضاوةي ثيشوو

[20]- سةرضاوةي ثيشوو

[21] - سةرضاوةي ثيشوولا54

[22] سةرضاوةي ثيشوولا54

[23] سةرضاوةي ثيشوو54

مرۆڤێکی بریندار دەبێ بە سێبەری شکاوەی درەختێ

چیرۆکی مرۆڤ دەبێ بە خەون

هەندێ کات نموونە مەعنەوی و چەمکەکانی زەمەن و سروشت و گەردوون خەسڵەتی ڕۆحدار و مرۆڤ وەردەگرن.

تەماح --------> شەرمەزارە

درۆ ---------->سەرهەلگرتووە

دەریا --------> ئیرەیی دەکات

هەتاو----->دڵشکاوە

خاك ----->باوێشك دەدا

شەو -------> تینووە

ئاو -----> دوو چاوی ڕۆشنی هەیە

ئارەزوو-----> دەرناکەوێ

چراتەلەکان-----> دوو چاوی سیخورمەن

باران------>بە پەنجە بلوورینەکانییەوە

بە ڕووی نەرمی خاکا

چەند لێدانێك دەوەشێنێ

هەندێك وردەکاری سرووش

لە (سرووش) جێگایەك هەیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ (ڕۆح) و (مرۆڤ) و (سروشت)، لە پاڵ ئەمەشدا جێگایەك هەیە بۆ تێئاخاندنی برێکی زۆر ئاژەڵ و باڵندەو کانزاو ماتەریاڵ. ئەو ئاژەڵانەی بەدیان دەکەین بریتین لە پەپوولەو ئەسپ و باز و گاو گورگ و کوللەو مشك و ماسی، هەروەها کانزاکانیش بریتین لە ئاسن و مس و کورسی پلاستیکی و قۆپچەی برۆنزی و مرواری و ئاوێنە و برۆنزو یاقووت و ئەڵماس و مەرجان و جامی زێڕ....تاد. سەروکاری ئەم شیعرە لەگەڵ ئەم هەموو زاراوەو نموونانە ئاماژەن بۆ ئەوەی کە جیهانبینی و بنیادی ئەم شیعرە هەرچەندە لە بنیادێکی خەیاڵئامێزەوە دەڕوانێتە پەیوەندیەکانی نێوان ڕۆح و بیرکردنەوەو پاگژی و بێگەردی و خەڵتان بوون لە بێ ویژدانیدا، بەلاَم لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا، لە دنیایەکی واقیعئامێزدا دەسووڕێتەوە، ئەو جیهانەی پەیوەندیەکان لە چوارچێوەی پەیوەندی بە شت و دیمەنەکانی دیکەوە دەبینێ، ئەو جیهانەی ژیان لە چوارچێوەی بوونە سروشتی و ئەنتۆلۆژی و بوونی گەردوونییەکەیەوە دەیبینێ، هەربۆیە پەیوەندی نێوان هەر هەموو ئەو بەشانە برێك لە پەیوەندی تایبەتن.

سرووش هەروا بە بێ مەبەست ئەو ناوی ئاژەڵ و ناوی کانزاکانی نەخستووەتە ناو پانتایی شیعرەکەیەوە، هەریەکەیان بۆ

خۆیان پەیوەندیەکیان هەیە، ئەو پەیوەندیەش دەیانبەستێتەوە بە ئەرکێ کە شیعرەکە دیاری کردووە نەك خۆیان، جارێك باز پاڵەوانی گشت بەسەرهاتەکانە، جارێکیش کەسێکەو ڕووداوەکان بە دەوری ئەودا دەسوورێنەوە، لەولاشەوە پەپوولە نموونەیەکە لە پشکنین و پاکیزەیی، نموونەیەکە بۆ دڵناسکی، ئەسپ دەبێتە سەرقافڵەچی و نموونەی جوانی ماسیەك ئاسوودەیی لەخۆ گرتووە، گا بە مووی کلکی تەم دەسڕێتەوە، مشك جلوبەرگ کون کون دەکات، کوللە بەسەر خواندا دەپژمێ ماسی فوو بە کەرەنا دەکات، گورگ کەسێکە لەبەردەرگا دانیشتووە. هەرپەیوەندیەك کە ناوی یەکێك لەو گیانلەبەرانەی تێدا هاتووە، پەیوەندیەکی سەقامگیرە لە نێوان هەموو دیمەنەکان، هەموو پەیوەندی نێوان شتە ئاساییەکان و ئەو ڕووداوانەی بەدەوری ئەم نموونانەدا ڕوو دەدەن.

نموونەی بەکارهێنانی هەر شتێك هەر ناوێك، یان دیمەنێ، یان زاراوەیە، یان تێماو ئاماژەیەك لە ناو سرووش دا مەبەستێکی لە پشتەوەیە، با بڕوانینە نموونەی بەکارهێنانی ئەو کانزایانە و تا بزانین لە چ ڕوانگەیەکەوە بەکارهاتوون و لە چ پەیوەندیەکدا سەقامگیر بوون، هەروەها چۆن ئەو پەیوەندیانە دیاری دەکەن کە سەرچاوەن بۆ پێکەوە گرێدانی هەموو بەسەرهات و ناوەندەکان، سرووش سەرەڕای ئەوەی سنوورێکی دیاریکراوی بۆ ژیان نییە، هەروەها بە پێی بۆچوونی (فرانکو موریتی)، شیعرێکی پێکهاتەیی گشتگیرە، کۆکەرەوەی هەموو پەیوەندیەکانە، لە بەرئەوەی باس لە هەموو شتێك دەکات، مرۆڤ، ئاژەڵ، باڵندە، ئەفسانە، سیاسەت، جوگرافیا، سروشت، کانەکان.

تەپڵەی کانزایی (43)، کورسی پلاستیکی (43)، قوپچەی برۆنزی (43)، نالی برۆنز (45)، پەنجەرەی ئاسن (52)، کراسی زێڕین (57)، جامی زێڕ (60)، دەنکە چەو (60)، دیارە ستوونی گێڕانەوە کە پێکهاتەی سەرەکی شیعرەکەیە، ستوونێکی بەرفراوانە لە سایەیدا بڕێکی زۆر وێنەی هەمەچەشن هەن، ئەو ستوونە هاوبەرانبەرە لەگەڵ ئاسۆیەکی پڕ لە نهێنی و شاراوەو ناوو نموونەی ڕۆح و بێ ڕۆح. لێرەدا (سەباح ڕەنجدەر) وەك (ت.س. ئلیەت) دەیەوێ لەو هەموو نەزۆکی و بێ سەروبەریەی کە مێژووی مرۆڤی هاوچەرخ پێیدا تێپەڕیوە هەندێ دەلالەت و مانا بەدەستەوە بدا، دەیەوێ لە دەریایەکدا ڕاو بکات کە نازانێ چ شتێك بە تۆڕەکەوە گیر دەبێ. ئەو هەموو وردەکاری و پەنا بردنە بەر هەڵبژاردنی وردەکاریەکان هەوڵە بۆ دۆزینەوەی مانایەك بۆ ژیان. هەوڵە بۆ دۆزینەوەی زمانێك بۆ بیرکردنەوەو لێکدانەوەی هارمۆنی شیعری.

لەم هەموو وردەکاریەدا تەوەری ماناو بەهای شیعری مەبەستێکی سەرەکییە کە ڕێڕەوی شیعرەکە دەیەوێ پێشکەشی بکات. دیارە سەرچاوەکان، لە زمان و پێکهاتەی زمانی ئەم شیعرەو لە بەکارهێنانی وردەکاریەکانی زمان هەوڵی ئەوە دەدەن تا تەسبیحێك دروست بکەن کە دانەکانی هەریەکەو لە ڕەگەزێك و سروشتێکی تایبەتەوە هاتبێت، وەك لە سەرەوە ئاماژەمان کرد شێوەی بەکارهێنانی ناو و خەسڵەتەکانی ناوو زاراوەکان بۆ ئەوەیە تا بزانرێ ماناکان بەرەو چ بەهایەك دەڕۆن.

لەم شیعرەدا جیاوازیەکانی نێوان سەرچاوەی نیشانەو سەرچاوەی مەبەستەکانی نیشانە جیاوازیەکی مەجازیە، باز، ماسی، پەپوولە، نیشانەی دووبارەبوونەوەی شکۆ و حەز و پاکییە. (کەواتە بۆ دەستنیشانکردنی مانا بە شێوەیەکی پەتی، پێویستمان بە ڕێبازی کردەی جیاکاری نێوان کردارە بەدەستهاتووەکانە، نەك تەنیا لە ڕێگای هێزی بەدەستهاتووەوە، بەڵکو لە ڕێگای ناوەڕۆکی مەسەلەوە)[24]. هەر بۆیە پێم وایە لە (سرووش) دا پەیوەندیەکان شێوەیەکی زمانەوانی پتەویان هەیە، درامای شیعری لە ناو ئەو بەسەرهاتەی سرووش دەست پێ دەکات. هەندێ جار کار دەکاتە سەر تواناکانی هارمۆنی و مۆسیقای شیعری، بەڵام نابنە هۆی تێکشکانی ئەو ڕیتمەی خودی شیعر نەخشەی بۆ کێشاوە، بۆیە مانای وشەکان ئەو

[24] - مدخل الى الدلالة الحديثة ، عبدالمجيد جحفة، دار توبقال للنشر، لا33

مانایەن کە (فیتگنشتاین) پێی دەڵێ:(مانای وشە لە شێوەی بەکارهێنانی)، هەروەها (فیتگنشتاین) لە زماندا (داوامان لێ دەکات کە لە مانای وشە نەپرسین، بەڵکو پرسیار لە بەکارهێنانی بکەین)[25]. ئەگەر بەدوای وردەکاریەکانی نێوان ئەم شیعرە بگەڕێین، دەبینین چەندین گەڕانی ورد هەڵدەگرێ، بەلاّم ئەوەش هەیە کە هەر دێڕێك لەم شیعرە پارچە مۆسیقایەکە، سەمفۆنیاکەو توانایەکی تایبەتی هەیە و توانای گەورە هەڵدەگرێ، لە ئاگری پیس نەبووی ناو دێڕەکانی سرووش دا بۆنی بەرزبوونەوەی گەرمی دەکەین، هەروەها شێوەی پەیوەندیەکان بە سێ قۆناخدا تێدەپەڕێ، قۆناخی یەکەم: دەستپێکردنێکە لە سەرکەوتن دەچێ، لە پێدەشتێکەوە بۆ لاپاڵی گردو پاشان بەرەو سەرتەپۆڵکەو پاشان بەرەو ناوقەدی چیایەك و سەرکەوتن بۆ سەر لووتکەی چیا، قۆناغی دووەم: واز لە سەرکەوتن و بەسەرهاتی سەرکەوتن دەهێنێ و لەو ڕێڕەوەدا بیر لە گیاو گوڵ و مێروولەو گیانداران دەکاتەوە، قۆناغی سێیەم: لەگەڵ ئەو یادوەریانەدا دەدوێ لەنیوە ڕێگاو سەرلووتکەکاندا بوون بە هاوڕێی. ئەمە بە شێوەیەکی مەجازی بەسەرهات و ڕووداوی ناو (سرووش)ە بە هەموو پێکهاتەکانییەوە. ئەوەی گرینگە تێبینی بکەین ئەو وردە کاری و تێبینیانەی سەرتاپای ئەم شیعرەی لەخۆی گرتووە، چیرۆك و بەسەرهاتەکانی نییە، بەڵکو چڕوپڕی توانا شیعرییەکانە، تیۆدۆرۆف وتەنی: ئەو زمانەی ئەدەب بەکاری دێنێ زمانێکی تەنك نییە، بەڵکو زمانێکی چڕوپڕە، شیعریش وەك بەشێکی ئەدەب، دەبێ ئەو چڕوپڕیەی تێدابێ، ئەم چڕوپڕیە لە ناو سرووشدا بەدی دەکەین و چریکەی حەزەکانی سرووش لە تێگەیشتنی مانای هەناسەساردی حەسرەتەکانیەتی.

شوباتی 2008 هۆڵەندا

<u>**سەرچاوەکان**</u>

1. **خەون وا خۆی گێڕایەوە ، سەباح ڕەنجدەر ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس 2004 ، چاپی یەکەم**
2. **عبدالمجيد جحفة ـ مدخل الى الدلالة الحديثة، دارالتوبقال للنشر، 2000**

Palawan31@zonnet.nl

[25] - سةرضاوةي ثصشوو لا27